

Bu proje Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir.
This project is funded by the European Union.

TÜRKİYE'DE BAĞIMSIZ YAŞAM HAKKININ DURUMU

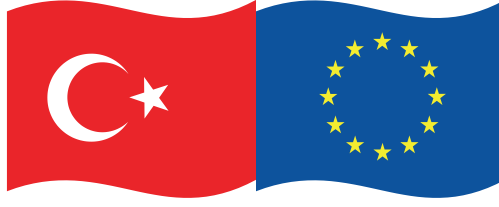
Engelli Bireyler ve
Bağımsız Yaşamın Kilit Bir Aracı Olarak
Kişisel Asistanlık

*Kapka'ya...
Bu yayın Ekim 2021'de kaybettiğimiz Kapka
Panayotova'nın anısına adanmıştır.*

*Kapka; Bulgaristan'da engelli bireylerin
bağımsız yaşam hakkı mücadelesinin sembolü,
sloganı, gurusu, insan hakları savunucusu ve
Bulgaristan Bağımsız Yaşam Merkezi'nin
kurucusuydu. Hepimizin içinde bağımsız yaşam
savunusunun ateşini yakan çok önemli bir
aktivist idi. Hatırası ve savunusu hep bizimle
olacak!*

Bu proje Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir.
This project is funded by the European Union.

**Engelli Bireylerin Bağımsız Yaşaması
ve Sosyal İçermesi İçin Temel Bir Araç Olarak
Kişisel Yardım Projesi**

PAKT Projesi

**TÜRKİYE'DE
BAĞIMSIZ YAŞAM HAKKININ
DURUMU**

**Engelli Bireyler ve
Bağımsız Yaşamın Kilit Bir Aracı Olarak
Kişisel Asistanlık**

Ekim 2021

Hazırlayan: PSK Bahar Yavuz

Bu yayın Avrupa Birliđinin maddi desteği ile hazırlanmıştır. İçerik tamamıyla Engelli Kadın Derneği sorumluluğu altındadır ve Avrupa Birliđinin görüşlerini yansıtmak zorunda değildir.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	2
YÖNETİCİ ÖZETİ	3
1. GİRİŞ	7
2. MEVZUAT VE POLİTİKANIN DURUMU	10
2.1. Mevzuat	10
2.1.1. Bakım ve Ekonomik Yardıma İlişkin Hükümler	10
2.1.2. Medeni Kanun'daki ve İlişkili Durumlara Dair Yasa Maddeleri	12
2.2. Politika ve Uygulamalar	14
3. BAĞIMSIZ YAŞAM SAHA ARAŞTIRMASI	17
3.1. Anket Çalışması	17
3.2. Nitel çalışma	19
3.2.1. Verilen Hizmetlerin ve Uygulamaların Bağımsız Yaşayabilme Bağlamında Değerlendirilmesi	20
3.2.2. Engellilere Yönelik Hizmetlerin Tasarımı	22
3.2.3. Hizmet sağlayanlar ve Bağımsız Yaşam	23
3.2.4. Politika Yapıcılar ve Bağımsız Yaşam	24
3.2.5. Topluma Dahil Olma	24
3.2.6. Kişisel Asistanlık ve kullanım Alanları	25
3.2.7. Kişisel Asistanlığın Adaptasyonu	26
3.2.8. Kişisel Asistanlık İçin Kaynaklar	27
4. VAKA	28
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	30
KAYNAKÇA	33

KISALTMALAR

KA: Kişisel asistanlık

BM: Birleşmiş Milletler

EHİS: Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme

EYHGM: Engelli Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü

ASHB: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı

YÖNETİCİ ÖZETİ

Türkiye'nin ilk imzacılarından biri olduğu Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi 2007 yılında imzaya açılmış ve Birleşmiş Milletlerin en yüksek sayıda imzacısı bulunan sözleşmesi olmuştur. Engellilerin insan hakları konusunda yapılan çalışmalar, BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nin ayrımcılığın ve çoklu ayrımcılığın ortadan kaldırılması hedefine dayanmaktadır. Sözleşme, engellilerin yasa önünde eşit tanınma, sağlık, rehabilitasyon ve rehabilitasyon, eğitim, çalışma ve istihdam, sosyal ve kültürel hayata katılım gibi haklarından yararlanabilmesi için ülkelere yönelik bir rehber niteliğinde olup engellilerin diğerleriyle eşit seçim yapma, bağımsız yaşayabilmelerini ve topluma katılmalarını sağlama çağrısında bulunur. Buna bağımsız yaşam hakkı için bir kilit araç olan kişisel asistanlık hizmetinin sağlanması da dahildir.

Yaygın görüşün aksine Bağımsız Yaşam, engellilerin her şeyi desteksiz, ailelerinden uzakta yapabilmeleri değil, kendi hayatları hakkında karar alabilmeleri anlamına gelir. Bunun için, karar almada veya kararlarını uygulamaya koymada desteğe ihtiyaç duyan engelli kişilerin ihtiyacına göre şekillendirebilecekleri sistemlerin var olması gerekmektedir. Kişisel asistanlık, bu tarz bir hizmetin kim tarafından, nasıl, ne zaman, nerede ve ne şekilde sağlanacağını seçiminin bizzat engelli kişiye ait olduğu ve alınan hizmetin engelli kişi tarafından kontrol edilip yönlendirildiği destek sistemidir. Bu rapor, Engelli Kadın Derneği ile Avrupa Bağımsız Yaşam Ağı (ENIL) tarafından hayata geçirilen “Engelli Bireylerin Bağımsız Yaşamı ve topluma Dâhil Olması İçin Kilit Bir Araç Olarak Kişisel Asistanlık” (Personal Assistance as a Key Tool for Independent Living and Social Inclusion of People with Disabilities - PAKT) Projesi kapsamında hazırlanmıştır.

İlgili mevzuata dair tarama çalışması ve nicel ve nitel yöntemlerle engelli kişiler ve ilgili diğer kişilerden toplanan verilere göre, engellilerin bağımsız yaşaması için tasarlandığı belirtilen mevcut hizmetler engellilerin topluma katılımlarını veya aktif yaşam sürmelerini desteklememektedir. Bu duruma aşağıdaki noktaların sebep olduğu düşünülmektedir:

- Bağımsız yaşamı hayata geçmesini sağlayacak kilit kişi ve kurumlar, sözleşmenin desteklediği bağımsız yaşam ve kişisel asistanlık gibi kilit kavramlara ilişkin yeterince bilgi sahibi değildir.
- Engellilerin bağımsız yaşamını destekleyen hizmetler oldukça sınırlıdır; örneğin evde bakım desteğinden farklı olarak, engellilerin kişisel ihtiyaçlarına göre şekillenen ve ev dışında da faydalanılabilecek kişisel asistanlık hizmeti mevcut değildir.
- Engelli bireyler kendilerine sunulan desteğin nasıl organize edileceğini ve sağlanacağını seçememektedir ve desteğin kim tarafından, nasıl, ne zaman, nerede ve ne şekilde verileceği konusunda söz hakkına sahip değildir.
- Mevcut destekler engellilerin ailelerine yöneliktir; engellilerin ailelerinden ayrı bireyler olarak görülmemesi, aldıkları desteğin nasıl kullanılacağı konusunda engellileri ailelerine bağımlı hale getirmektedir.
- Vesayet gibi uygulamalar özellikle zihinsel ve psikososyal engellilerin, zihinsel becerileri yeterli olsa bile, hukuki ehliyetlerini kısıtlayarak kendi kararlarını vermelerini engellemektedir.
- Hizmet sunucuların, politikacıların ve genel olarak toplumun engelli kişilere karşı sorunlu bir tutumları vardır; engelliler başkalarına bağımlı, yük ve kendi kararlarını veremeyen kişiler olarak görülmektedirler.
- Hizmetlerde güncel yaklaşım ve metotlar kullanılmamaktadır; standartlaştırılmış bir biçimde, belirli engel oranına sahip kişilere belirli hizmetleri vermeyi amaçlayan sağlık raporu sistemi kişilerin bireyselleşmiş desteği almalarını engellemekte; bu da bazı engellilerin ihtiyaç duyduğu yeterli desteğe erişememesine neden olmaktadır.
- Engellilere yönelik hizmetler için, kaynakların sınırlı olduğu ve engellilerin topluma ve ekonomiye katkı sağlayamadıkları görüşü hâkim olduğu için yeterli kaynak ayrılmamaktadır.

Çalışmada, bu sorunlara getirilen öneriler şu şekildedir:

- Engellilere hizmet sunan ve sunulan hizmetlerin planlanmasında yetkin olan kişi ve kurumların güncel tartışmalara ve uygulamalara hâkim olması sağlanmalıdır.
- Mevcut desteklerden özellikle ekonomik olanların engelli bireylerin hane gelirleri üzerinden değil kendi ekonomik durumları göz önünde bulundurularak sağlanması gerekmektedir. Bu, engelli bireyler aileleri yanında yaşıyor olsalar dahi bireylerin bağımsızlaşmasına katkıda bulunacaktır.

- Engelli bireylerin kişisel ihtiyaçlarına uygun bir şekilde etkin bir biçimde hizmetlerden yararlanması için sağlık raporu gibi standartlaştırılmış uygulamalar gözden geçirilmeli, söz konusu ölçütler için çok disiplinli bir değerlendirme süreci geliştirilmelidir.
- Engellilerin bireyselleştirilmiş destek alarak bağımsız yaşamasını ve kendi hayatlarında kontrol ve seçim olanağına sahip olmasını destekleyecek tüm hizmetler engellilerin bireysel ihtiyaçları göz önünde bulundurularak planlanmalıdır. Bu anlamda önemli bir hizmet olan kişisel asistanlığın pilot bir uygulamada denenmesi, sonuçlarının bağımsız yaşam hakkının engelli bireyler için temini çerçevesinde tartışılmasını mümkün hale getirecektir.
- BM Engelli Hakları Komitesi'nin de geri bildirimleri göz önünde bulundurularak bağımsız yaşam anlayışına aykırı olan kurum bakımı ve vesayet gibi uygulamaların kaldırılması için ilgili meslek gruplarının ve sivil toplum kuruluşlarının katkıda bulunduğu, zamana yayılan, somut bir politika belgesi ve yasal süreç planlanmalıdır.
- Engelli bireylerin sunulan hizmetleri alırken kontrol ve seçimlerinin kendi elinde olabilmesi için güçlendirilmesi gereklidir. Bu bağlamda, engellilerin birbirleriyle fikir alışverişi yapıp bağımsız yaşamı birbirlerinden öğrenebilecekleri akran desteği sistemleri geliştirilmelidir.
- Toplumda engellilere yönelik her kesimde var olan önyargılarla mücadele edebilmek için sürdürülebilir, hak temelli kampanyalar hayata geçirilmelidir. Bağımsız yaşam hakkının savunusu için, engellilik alanında hak temelli çalışmalar yürüten sivil toplum kuruluşları güçlendirilmelidir.

Görülmektedir ki Türkiye'de engelli bireylerin bağımsız yaşam hakkının teminini destekleyecek güncel mevzuatta değişikliklere ve yeni politika ve uygulamalara ihtiyaç vardır. Bu raporu, bu amaçla yapılacak gelecek çalışmalara bir kaynak oluşturması niyetimizle sunarız.

1. GİRİŞ

Uzun süreli fiziksel, zihinsel, entelektüel, duyuşal sakatlığı bulunan ve çeşitli engellerle etkileşimiyle diğerleriyle eşit bir şekilde topluma tam ve etkin katılımları sekteye uğrayan kişiler engelli olarak tanımlanmaktadır¹. Dünyada ve benzer bir oranda Türkiye'deki engelli kişilerin genel nüfusun %10-15'i arasında olduğu tahmin edilmektedir. Engelli bireylerin haklarına dair uluslararası bir sözleşme olarak engelliliğin tanımını aldığımız Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi 2006 yılında imzaya açılmış ve Birleşmiş Milletlerin en yüksek sayıda imzacısı bulunan sözleşmesi olmuştur. Türkiye'nin de ilk imzacılarından olduğu Sözleşme, engelli bireylerin insan haklarıyla birlikte, çoklu kimlikte olan engelli bireylerin yaşadığı ayrımcılıklara da işaret etmekte, engelli kişilerin haklarını bu kapsamda ele almaktadır.

Engellilik, BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin (BM EHİS) sunduğu perspektifin dünyada birçok devlet tarafından resmi olarak kabul edilmesine kadar tarih boyunca farklı açılardan ele alınmıştır. Dini ve mahalli toplulukların sevap ya da düşkünlere iyilik yapmak amacıyla engellilerin hayatta kalmaları için bağış gibi yollarla onlara maddi ve manevi destek olunması gerektiği kabulünün hâkim olduğu yardım modeline ve endüstri devrimi ve tıbbın ilerlemesiyle birlikte sakatlıkları iyileştirilebilir, onarılabılır durumlar, engelli bireyleri ise tedavi edilmesi, normalleştirilmesi gereken kişiler olarak gören medikal modele sıklıkla rastlanmıştır.

Toplumsal engellerin kendilerinin hayata katılımında sakatlıklarından daha çok zorluk çıkardığını, hatta bunun asıl neden olduğunu fark eden engellilerin seslerini çıkarmalarıyla birlikte sosyal model ortaya çıkmıştır. **İnsan hakları perspektifinin ve farklı kimliklerin haklarının tartışılır oluşuyla beraber de sosyal düzenlemelerin ve tutumların sakatlık üzerindeki etkilerinin engellilik denen durumu ortaya çıkarmakta olduğu kabul edilmiştir.** Tüm bu bakışlar sırayla kabul edilip bir sonrakinin yayılmasıyla terk edilmiş tutumlar değildir. Dünyada yardım modelinin daha etkin olduğu veya Sözleşmeyi kabul etse dahi pratikte yardım temelli ve medikal yaklaşımların ağırlıklı olarak görüldüğü ülkeler mevcuttur. Bu nedenle, yalnızca Sözleşme'nin bağlayıcı bir metin olması yetmemektedir. Özellikle engellilik hareketi Sözleşme'nin getirdiği insan hakları ve engelli hakları perspektifini yerleştirmek üzere zihniyet değişimi için çalışmaktadırlar. Türkiye'de bu zihniyet değişimine ihtiyaç duyulan bir alan olan ve Sözleşme'nin de bir parçası olarak önemli bir hak alanına işaret eden bağımsız yaşam hareketi ilerleyen satırlarda ayrıntılı bir şekilde tanıtılacaktır.

Sözleşmenin 19. Maddesi engelli bireylerin bağımsız yaşamı üzerinedir ve şöyle denmektedir²:

İşbu Sözleşmeye Taraf Devletler tüm engellilerin diğer bireylerle eşit koşullar altında toplum içinde yaşama hakkına sahip olduğunu kabul eder ve engellilerin bu haktan eksiksiz yararlanabilmeleri ve topluma tam katılımlarını kolaylaştırmak için gerekli tedbirleri etkin bir şekilde alır. Bu çerçevede aşağıdaki noktalara dikkat edilmelidir:

¹<https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-2.html>

²<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm>

- (a) Engelliler diğer bireylerle eşit koşullar altında ikametgahlarını ve nerede ve kiminle yaşayacaklarını seçme hakkına sahiptirler ve özel bir yaşama düzenine zorlanamazlar;
- (b) Engellilerin kişisel destek dahil olmak üzere toplum içinde yaşamak ve topluma dahil olmak için ihtiyaç duydukları konut içi, kurum içi ve diğer toplumsal destek hizmetlerine erişimleri sağlanmalı ve engellilerin toplumdan tecridi ve ayrı tutulması önlenmelidir;
- (c) Kamusal hizmet ve tesisler engellilere diğer bireylerle eşit şekilde açık olmalı ve onların ihtiyaçlarına yanıt verebilmelidir.”

Bağımsız yaşam hakkı engelli bireylerin sözleşme öncesinde de bir birey olarak topluma dahil olmak için sağlanmasını istediği ve savunuculuğunu yaptığı bir öncelik olmuştur³. Nitekim hala Avrupa Bağımsız Yaşam Ağı (ENIL) gibi örgütlenmeler bağımsız yaşamın tanınırlığının artırılması ve engelli bireylerin bağımsız yaşam üstüne yürüttükleri aktivizmin ve savunuculuğun yaygınlaştırılması amacıyla faaliyetler yürütmektedir. Engelli bireylerin kurumlar yoluyla hayatlarını sürdürmeleri ve ihtiyaçlarının karşılanması uzun yıllar tercih edilen bir yöntem olsa da, özellikle engelli bireyler ve ailelerinin etkin olduğu kurumsuzlaştırma(deinstitutionalization) hareketi ile dünyada toplum temelli, engellilerin bireyselliğini önceleyen ve bağımsız yaşam hakkının teminine yönelik gelişmeler kaydedilmiştir⁴.

Okumakta olduğunuz bu çalışma ENİL ile birlikte Türkiye’de bağımsız yaşam ve bu hakkın kilit bir sağlayıcısı olan, BM EHİS’te işaret edilen kişisel asistanlık ⁵(personalassistance) hizmetinin tanıtım ve savunuculuğu için çalışan Engelli Kadın Derneği tarafından hazırlanmıştır. Öte yandan Türkiye’de özellikle kapalı kurumların incelenmesi ve kurumsuzlaştırmayı önceleyen bağımsız yaşam üstüne ilk önemli faaliyetlerin Ruh Sağlığında İnsan Hakları Girişimi Derneği (RUSİHAK) tarafından hayata geçirildiğini belirtmek isabetli olacaktır⁶.

Kişisel asistanlık, bağımsız yaşamın bir parçası olarak Sözleşme komitesi tarafından şöyle tanımlanmış ve çerçevesi belirlenmiştir⁷:

Kişisel asistanlık, engelli bir kişiye sağlanan, engelli kişi (kullanıcı) tarafından yönlendirilen insani desteği ifade eder ve bağımsız yaşam için bir araçtır.

Kişisel asistanlık biçimleri farklılık gösterebilse de onu diğer kişisel asistanlık türlerinden ayıran belirli unsurlar vardır:

- (i) Kişisel asistanlık için finansman, kişiselleştirilmiş kriterler temelinde sağlanmalı ve insana yakışır istihdam için insan hakları standartları dikkate alınmalıdır. Finansman, gerekli her türlü asistanlığın ödenmesi amacıyla engelli kişi tarafından kontrol edilecek ve bu kişiye tahsis

³<https://disability-studies.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/40/library/Zarb-Zarb-Independent-Living.pdf>

⁴https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-from-institutions-to-community-living-ground-perspectives_en.pdf

⁵Her ne kadar resmi çevirilerde “kişisel destek” olarak yer almış olsa da, Engelli Kadın Derneği olarak uygulamanın özüne daha uygun bulduğumuz “kişisel asistanlık” kavramını kullanmayı tercih etmekteyiz. Resmi çeviriden alıntı kısımlarda bu kavram olduğu gibi bırakılmıştır.

⁶https://4carma.com/sites/default/files/annual_report/RUS%C4%B0HAK%20FAAL%C4%B0YETLER.pdf

⁷<https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2fPPRiCAqhKb7yhsnbHatvuFkZ%2bt93Y3D%2baa2q6qfzOy0vc9Qie3KijeH3GA0srJgyP8IRbCjW%2fiSqmYQHwGkfikC7stLHM9Yx54L8veT5tSkEU6ZD3ZYxFwEg>

edilecektir. Bireysel ihtiyaç değerlendirmesine ve bireysel yaşam koşullarına dayanmaktadır. Bireyselleştirilmiş hizmetler, daha düşük bir bütçe ve/veya daha yüksek bireysel ödeme ile sonuçlanmamalıdır;

(ii) Hizmet, engelli kişi tarafından kontrol edilmelidir; bu, engelli kişinin, hizmeti çeşitli sağlayıcılardan sözleşmeyle alabileceği veya bir işveren olarak hareket edebileceği anlamına gelir. Engelliler, kendi özelleşmiş hizmetlerini tasarlama, yani hizmetin kim tarafından, nasıl, ne zaman, nerede ve ne şekilde sağlanacağına karar verme ve hizmet sağlayıcıları eğitme ve yönlendirme seçeneğine sahiptir;

(iii) Kişisel asistanlık, bire bir ilişkidir. Kişisel asistanlar, kişisel asistanlığın sunulduğu kişi tarafından işe alınmalı, eğitilmeli ve denetlenmelidir. Kişisel asistanlar, kişisel asistanlıktan yararlanan kişinin tam ve özgür rızası olmadan “paylaşılmalıdır”. Kişisel asistanların, engellilerin rızası dışında diğer engellilerle paylaşılması, topluma kendiliğinden ve doğal katılımı potansiyel olarak sınırlayacak ve engelleyecektir;

(iv) Hizmet sunumunun öz yönetimi. Kişisel asistana ihtiyaç duyan engelli kişiler, yaşam koşulları ve tercihlerine göre hizmet sunumu üzerindeki kişisel kontrol derecelerini özgürce seçebilirler. İş verenin sorumlulukları devredilmiş olsa bile, asistanlığa ilişkin kararların merkezinde her zaman soruların yönlendirilmesi ve bireysel tercihlerine saygı duyulması gereken engelli kişi yer almaktadır. Kişisel asistanlığın kontrolü, destekli karar verme yoluyla gerçekleştirilebilir.

Dünyada bir hareket haline gelen bağımsız yaşam hakkı ve kişisel asistanlık savunusuna dair Sözleşme ve genel yoruma paralel olarak Engelli Kadın Derneği ile Avrupa Bağımsız Yaşam Ağı (ENIL) tarafından hayata geçirilen “Engelli Bireylerin Bağımsız Yaşamı ve topluma Dâhil Olması İçin Kilit Bir Araç Olarak Kişisel Asistanlık” (Personal Assistance as a Key Tool for Independent Living and Social Inclusion of People with Disabilities - PAKT) Projesi Türkiye’deki bağımsız yaşama ilişkin süregelen ve devam edecek olan savunuculuğa katkı sunmayı amaçlamaktadır. Proje kapsamında hazırladığımız bu durum analiz çalışmasında Türkiye’de engelli bireylerin bağımsız yaşamının değerlendirilmesi ve bağımsız yaşamın bir aracı olarak kişisel asistanlığa dair ilgili kesimlerin görüşleri derlenmiştir. Durum analizi boyunca bağımsız yaşamla ilintili konulara dair mevzuat, politika ve uygulamalar ile engelliler ve ilgili diğer kesimlerle yapılan nicel ve nitel çalışmalara yer verilmektedir.

2. MEVZUAT VE POLİTİKANIN DURUMU

2.1. Mevzuat

2007'de Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Türkiye tarafından imzalanması ve Sözleşme'nin 2009'da Anayasanın 90. Maddesi uyarınca yürürlüğe girmesinden sonra, hükümleri 2005 yılında çıkarılmış olan 5378 sayılı Özürlüler Yasası 2014 yılı itibarıyla Sözleşmeye uyumlu olarak değiştirilmiştir. İlgili kanunun ismi Engelliler Yasası olmuş, yasada amaç ve engelli tanımı hak, topluma eşit, tam ve etkin katılım, çevre koşullarının engelliliği yaratması vurguları bakımından değişmiş, doğrudan ve dolaylı ayrımcılık kavramları yer almış, erişilebilirlik ve makul uyumlaştırma gibi düzenlemeler eklenmiş, çocuğun üstün yararının gözetilmesi, engelli kadınların çoklu ayrımcılığa maruz kaldıkları gibi vurgular yapılmıştır.⁸Bununla birlikte sözleşme sonrası ilgili diğer mevzuatın değiştirilmesine yönelik adımlar atılmıştır. Bu kapsamda Türkiye'de engelli bireylerin bağımsız yaşam hakkının mevzuattaki durumunun tespiti için ilgili düzenlemeler metnin devamında paylaşılmıştır.

2.1.1. Bakım ve Ekonomik Yardıma İlişkin Hükümler

Türkiye'nin ulusal ve uluslararası engelliliğe ilişkin politika ve uygulamalarını paylaştığı tüm doküman ve açıklamalarda sıkça üzerinde durduğu, engelli bireylerin desteklenmesi veya topluma katılımı bağlamında ifade edilen birtakım düzenlemeler mevcuttur.

⁸<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5378&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

Bu sayfayı 13.07.2021 tarihinde ziyaret ettiniz.

Bunlardan biri **2828 Sayılı Sosyal Hizmet Kanunu'dur.**⁹ Kanundaki engellilik tanımı, 5378 sayılı kanunun ilk halindeki gibidir.

Yasada Bakıma İhtiyacı Olan Engelli "engellilik sınıflandırmasına göre resmî sağlık kurulu raporu ile ağır engelli olduğu belgelendirilenlerden, günlük hayatın alışılmış, tekrar eden gereklerini önemli ölçüde yerine getirememesi nedeniyle hayatını başkasının yardımı ve bakımı olmadan devam ettiremeyecek derecede düşkün olan kişi" olarak tanımlanmaktadır. Her ne ad altında olursa olsun her türlü gelirler toplamı esas alınmak suretiyle, hane içinde kişi başına düşen ortalama aylık gelir tutarı, asgarî ücretin aylık net tutarının 2/3'ünden daha az olan bakıma ihtiyacı olan engellilere, resmî veya özel bakım merkezlerinde bakım hizmeti ya da sosyal yardım yapılmak suretiyle evde bakımına destek verilmesi sağlanır." denmektedir (Ek Madde 7 – Değişiklik: 6/2/2014-6518/21 md).

Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri, "bedensel, zihinsel ve ruhsal engellilikleri nedeniyle normal yaşamın gereklerine uymama durumunda olan kişilerin, fonksiyon kayıplarını gidermek ve toplum içinde kendi kendilerine yeterli olmasını sağlayan beceriler kazandırmak veya bu becerileri kazanamayanlara devamlı bakmak üzere kurulan sosyal hizmet kuruluşları" olarak tanımlanmıştır. Yaşlı ve engelli bireylerin yaşam kalitesinin artırılması ve sosyal hayata aktif katılımlarına katkı sağlanması amacıyla, rehberlik ve destek hizmeti ile evde gündüz bakım hizmeti sunan ve bir diğer kurum olan gündüzlü sosyal hizmet kuruluşları Ev Tipi Sosyal Hizmet Birimleri; "Çocuk, kadın, engelli ve yaşlılar ile bakım veya barınma ihtiyacı olan kişilere hizmet verilen mesken niteliğindeki yatılı sosyal hizmet birimleri" bulunmaktadır.

Umut Evleri Yönergesi ile de yasada belirtilen ev tipi kuruluşlardan engellilere yönelik olarak 2-6 engellinin kaldığı tercihen il merkezinde bulunan, bir işte çalışan, akrabalık gibi gerekçelerle aynı evde yaşamak isteyen veya özel eğitime devam eden engellilere öncelik verildiği, engelliler için bireyselleştirilmiş bakım planlarının yapıldığı "umut evleri" düzenlenmiştir. **2020 sayılı Yasanın** 4. maddesinin C bendinde sosyal hizmet programlarının uygulanmasında korunmaya ihtiyacı olan çocuk, engelli ve yaşlıya öncelik tanınacağı vurgusu bulunmaktadır. Aynı maddenin D bendinde engellilere sunulan hizmetlerde çeşitli nedenlerle ayrımcılık yapılmayacağı "Sosyal hizmetlerin yürütülmesi ve sunulmasında sınıf, ırk, dil, din, mezhep veya bölge farklılığı gözetilemez" şeklinde yer almıştır. 3/6/2011'teki ek düzenleme ile engellilere yönelik hizmetlerin yürütülürken hak ve yükümlülükler dair engellilerin ve ailelerinin bilgilendirilmesi; bilgi, hizmet ve fiziksel çevrenin ulaşılabilir hale getirilmesi; eğitimde fırsat eşitliği; istihdamda mesleki eğitim ve rehabilitasyonun eşitliği ve iş yerlerinin engelli kullanımına uygun hale getirilmesiyle engellilere teknolojik araçların sağlanması; engellilerin sosyal güvenlik ve gelirlerinin korunması ve hem hayatın farklı alanlarındaki katılımının hem de kendi hayatlarına ilişkin kararlarda katılımlarının sağlanması genel esaslar olarak sayılmıştır. Yasanın 24'üncü maddesinde reşit olan çocukların koruma kararının kaldırılması düzenlenmekte ve "Bedensel, zihinsel ve ruhsal engellilikleri nedeniyle sürekli bakıma ihtiyacı olan ve çalışmaktan aciz olan" şeklinde tanımlanan kişiler için korumanın devam edeceği söylenmektedir.

2022 sayılı yasa ile de başkasının yardımı olmaksızın hayatını devam ettiremeyecek şekilde engelli olduklarını ilgili mevzuatı çerçevesinde alınacak sağlık kurulu raporuyla kanıtlayan, 18 yaşını dolduran ve/veya talebine rağmen Türkiye İş Kurumu tarafından işe yerleştirilememiş olan Türk

⁹<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2828&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

vatandaşı engellilere ve bu engelli bireylerin bakımını üstlenen Türk vatandaşlarına aylık bağlanmaktadır.¹⁰ Aylığın bağlanabilmesi için, sosyal güvenlik kuruluşlarının herhangi birisinden her ne nam altında olursa olsun bir gelir veya aylık hakkından yararlanılmaması, uzun vadeli sigorta kolları açısından zorunlu olarak sigortalı olunması gereken bir işte çalışılmaması veya nafaka bağlanmış ya da nafaka bağlanmasının mümkün olmaması gerekmektedir. Yasaya göre engellilik oranı, aylık bağlanması gereken oranın altına düşen ve yasada belirtilen aylık ortalama gelir tutarından fazla gelir elde etmeye başlayan kişilerin aylıklarının kesileceği belirtilmektedir.

Gerek 2828 gerekse 2022 sayılı yasalarda engelli bireylere belirli koşullar ile ekonomik destek sağlandığı görülmektedir. Ne var ki ekonomik destek engelli bireyin kendisine değil, hane geliri hesaplanmak suretiyle yaşadığı kişilere verilecek şekilde planlanmaktadır. Üstelik söz konusu ekonomik destek engelli bireyin ihtiyacı olup olmadığına dair bireysel koşullar değerlendirilmeksizin, kişinin bir işinin olması veya hanenin ekonomik durumunun iyileşmesi halinde sonlandırılmaktadır. Oysa, **bağımsız yaşamın en önemli kaynaklarından biri olan ekonomik desteğin bizzat engelli bireyin kendi koşulları gözetilerek verilmesi, hakkın temininin koşullarının oluşması bakımından önemlidir.**

2.1.2. Medeni Kanun'daki ve İlişkili Durumlara Dair Yasa Maddeleri

Türkiye'de bağımsız yaşama ilişkin önemli yasal bariyerlerden biri olarak görülen ve BM EHİS komitesinin de gözlemlerinde yer verdiği dikkate değer birtakım düzenlemeler Türk Medeni Kanunu'nda yer almaktadır. Bu kapsamda **4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu'nda**¹¹ engelli bireyleri de içerecek şekilde vasilik, kayyım ve yasal danışman atanmasına ilişkin koşullar düzenlenmiştir. Yasaya göre, raporlanmış akıl hastalığı veya akıl zayıflığı bulunanlar yaşlılığı, engelliliği, deneyimsizliği veya ağır hastalığı sebebiyle işlerini gerektiği gibi yönetemediği ispat edilenler için vesayet makamı (Sulh Hukuk Mahkemesi) tarafından vasilik kararı verilebilir. Yasaya göre vasi yakınlık derecesine göre veya kendisi ve ebeveynlerinin gösterdiği kişilerden 2 yıl için mahkemece atanır. Vasi, vesayet altındaki kişinin malvarlığından, mümkün değilse Hazine'den olmak üzere ücret talep edebilir (Madde 457) ve Vesayet altındaki kişi adına kefil olamaz, vakıf kuramaz ve önemli bağışlarda bulunamaz (Madde 449). Ayırt etme gücüne sahip olan vesayet altındaki kişi veya her ilgilinin vasinin görevden alınmasını isteyebileceği ifade edilmiştir (Madde 484). Akıl hastalığı veya akıl zayıflığı sebep gösterilerek kısıtlanmış olan kişi üzerindeki vesayetin kaldırılmasına, ancak kısıtlama sebebinin ortadan kalkmış olduğunun resmî sağlık kurulu raporu ile belirlenmesi (Madde 474) gerekmektedir.

Taşınmazların alımı, satımı, rehnedilmesi ve bunlar üzerinde başka bir aynî hak kurulması, olağan yönetim ve işletme ihtiyaçları dışında kalan taşınır veya diğer hak ve değerlerin alımı, satımı, devri ve rehnedilmesi, yapı işleri, ödünç verme ve alma, kambiyo taahhüdü altına girme, bir yıl veya daha uzun süreli ürün ve üç yıl veya daha uzun süreli taşınmaz kirası sözleşmeleri yapılması, acele hâllerde vasinin geçici önlemler alma yetkisi saklı kalmak üzere, dava açma, sulh olma, tahkim ve konkordato, mal rejimi sözleşmeleri, mirasın paylaşılması, miras payının devri sözleşmeleri, çıraklık sözleşmesi ve vesayet altındaki kişi hakkında hayat sigortası yapılması, borç ödemediği aciz beyanı, vesayet altındaki kişinin bir sanat veya meslekle uğraşması, bir eğitim, bakım veya

¹⁰<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2022.pdf>

¹¹<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf>

sağlık kurumuna yerleştirilmesi veya yerleşim yerinin değiştirilmesi durumları vesayet makamı mahkeme izninin zorunlu olduğu haller olarak tespit edilmiştir (Madde 462).

Yine yasanın 427. maddesine göre vesayet makamı vesayet altına alınması için yeterli bir sebep bulunmadığına hükmettiği bir kişinin malvarlığını kendi başına yönetmek veya bunun için temsilci atamak gücünden yoksun olduğu kararına vardığına bir yönetim kayyımı atayabilmektedir. Madde 429 da kısıtlanması için yeterli sebep bulunmayan, korunması bakımından fiil ehliyetinin sınırlanması gerekli görülen ergin bir kişiye atanacak yasal danışmanı işaret eder, dava açma ve sulh olma, taşınmazların alımı, satımı, rehnedilmesi ve bunlar üzerinde başka bir aynî hak kurulması, kıymetli evrakın alımı, satımı ve rehnedilmesi, olağan yönetim sınırları dışında kalan yapı işleri, ödünç verme ve alma, anaparayı alma, bağışlama, kambiyo taahhüdü altına girme, kefil olma durumlarında görüşü alınan kişi yasal danışmandır ve yasal danışmanlık vesayetin kaldırılmasına ilişkin hükümler uyarınca vesayet makamının kararıyla sona ermektedir (Madde 477).

"Koruma Amacıyla Özgürlüğün Kısıtlanması" başlıklı Madde 432'de **"akıl hastalığı bulunan her ergin kişi, kişisel korunmasının başka şekilde sağlanamaması hâlinde, tedavisi, eğitimi veya ıslahı için elverişli bir kuruma yerleştirilir veya alikonulabilir"** denmektedir ve kamu görevlileri görevlerini yaparken böyle bir durumu fark ettiklerinde bildirmekle yükümlü tutulmuşlardır. Kişi hakkında verilen karara itiraza yönelik ancak resmî sağlık kurulu raporu alındıktan sonra herhangi bir karar değişikliği mümkün olabilmektedir.

Vesayet altındaki kişinin evlât edinmesi veya evlât edinilmesi, vatandaşlığa girmesi veya çıkması, vasiyle bir sözleşme yapması, bir işletmenin devralınması veya tasfiyesi, kişisel sorumluluğu gerektiren bir ortaklığa girilmesi veya önemli bir sermaye ile bir şirkete ortak olunması, ömür boyu aylık veya gelir bağlama veya ölünceye kadar bakma sözleşmeleri yapılması, mirasın kabulü, reddi veya miras sözleşmesi yapılması, küçüğün ergin kılınması durumları içinse, ayrıca denetim makamı (Asliye Hukuk Mahkemesi)jzninin gerektiği ifade edilmiştir (Madde 463).

Bu düzenlemelerde görüldüğü üzere Türkiye'de vasilik, yasal danışmanlık gibi uygulamaların kapsamına alınan ve kişilerin kendi seçimlerine bağlı olması gereken tüm işlemler ile kurum bakımı süreçleri bağımsız yaşam hakkının gereklerine çelişir durumdadır. Engelli kişilere kendi hayatlarındaki herhangi bir durumla ilgili karar verebilecek neredeyse hiçbir alan bırakılmamaktadır. Oysaki hangi engel durumuna sahip olursa olsun tüm engellilerin kendi hayatlarını nasıl kuracaklarını seçme, gündelik hayatlarının tüm düzenlemelerine karar verme yani bağımsız yaşama hakkı vardır.

Engelli bireylerin Medeni Kanun'daki hükümlere paralel olarak seçim yapmaları ve karar vermelerine ilişkin kısıtlandıkları başka kanuni düzenlemeler de mevcuttur. Bu duruma verilebilecek iki örnek şunlardır:

298 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun'un 8. Maddesine göre kısıtlı olanlar oy kullanamazlar ve 93. maddede körler, felçliler veya bu gibi bedeni engellilikleri açıkça belli olanların oyu başka bir seçmenle kullanabileceği belirtilmiştir¹². **2827 Sayılı Nüfus Planlaması Hakkında kanunun** "gebeliğin sona erdirilmesinde izin" başlığıyla

¹²<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/5.4.298.pdf>

düzenlenen 6. Maddesinde rahim tahliyesinin, gebe kadının iznine, küçüklerde küçüğün rızası ile velinin iznine, vesayet altında bulunup da reşit veya mümeyyiz olmayan kişilerde reşit olmayan kişinin ve vasinin rızası ile sulh hakiminin izin vermesine bağlı olduğu, ancak akıl maluliyeti nedeni ile şuur serbestisine sahip olmayan gebe kadın hakkında rahim tahliyesi için kendi rızası aranmayacağı belirtilmektedir¹³. Nitekim hem siyasi hem de kişisel haklar açısından seçim yapabilmenin belli koşullara bağlandığı pek çok durumun söz konusu olduğu söylenebilir. Bu nedenle, **Türkiye’de yasal düzenlemelerin engelli bireylerin bağımsız yaşam hakkını desteklediğinden söz edebilmek için önemli mevzuat değişikliklerine ihtiyaç duyulmaktadır.**

2.2. Politika ve Uygulamalar

Türkiye’de engelli bireylere yönelik hizmetler rehabilitasyon ve bakım temelli olarak planlanmaktadır. Bu durumu anlamak için ilgili kurumların uygulamalara ilişkin yayınlarına bakmak yeterli olacaktır. Bununla birlikte, BM Sözleşmesi’ne taraf olunduktan sonra Komite’nin gerek genel gerekse Türkiye’ye yönelik yorum ve gözlemleri üzerinden üretilen politika belgelerinde 2009 sonrasında Sözleşme’nin kapsamına daha uygun bir dil kullanıldığı söylenebilir.

Engellilere yönelik politika ve uygulamalara dair değerlendirmeleri aktarmadan önce hali hazırda Türkiye’deki engellilerin sayısını tespit eden 2002 Türkiye Özürlüler Araştırması ve 2011 Nüfus ve Konut Araştırması dışında güncel olarak yalnızca Ulusal Veri Sistemine kayıtlı ve raporu bulunan engellilerin bilindiğini belirtmek önemlidir. Buna göre Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün (EYHGM) Temmuz 2021’e ait istatistik bülteninde¹⁴Ulusal Veri Sistemi’ne kayıtlı ve hayatta olan 2.511.950 engelli bulunduğu, en yüksek iki oran olan%40,63’ü süreğen hastalığa ve %17,07’si zihinsel engele olmak üzere, 0-4 yaş aralığında 33.185, 19 yaş altı 381.129, 20-64 yaş arası 1.573.527ve 65 yaş üstü 572.292 engelli bireyin var olduğu ifade edilmektedir. Kayıtlı ve hayatta olan engellilere sunulan hizmetler araştırıldığında, büyük önem verilen bakım hizmetine ilişkin yine aynı dokümandaki bilgilere göre, evde bakım yardımından yararlanan engelli sayısı Temmuz 2021 tarihi için 535.805 kişi ve toplam harcanan 6.138,9 milyon TL’dir. Sözleşmenin kabulü sonrası hala süren kurum bakımına ve kurumsal bakıma ilişkin aynı dokümanda, resmi yatılı bakım ve rehabilitasyon merkezi sayısı Temmuz 2021 itibarıyla 104, Umut evi sayısı 152, resmi bakım ve rehabilitasyon merkezlerinde yatılı kalan engelli sayısı 6.841 gündüzlü bakım verilen engelli kişi sayısı 931 ve özel bakım merkezinden hizmet alan engelli sayısı 24.023olarak açıklanmıştır.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nca engellilerin dahil edildiği ücretsiz seyahat kapsamında yapılan Gelir desteği ödemelerinin Ocak-Temmuz 2021 arası dönemde 128.499.340 TL olduğu belirtilmektedir. Yine önemli çalışmaların yapıldığı vurgulanan ve bağımsız yaşam hakkıyla yakından ilişkili olan erişilebilirlik hakkına ilişkin gelişmelere dair birtakım bilgileri edinmek mümkündür. Örneğin EYGHM’nin bültenlerinde ve Bakanlık’ın çeşitli duyuru ve haberlerinde engelli bireylerin topluma daha fazla katılımı açısından erişilebilirliğin artırılmasına ilişkin paydaşlarla toplantılar, teşvik edici uygulamalar (erişilebilirlik ödülleri gibi) yapıldığı sıkça ifade edilmektedir¹⁵⁻¹⁶.

¹³<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2827.pdf>

¹⁴https://www.aile.gov.tr/media/88684/eyhgm_istatistik_bulteni_temmuz2021.pdf

¹⁵https://www.aile.gov.tr/media/79189/eyhgm_mart_nisan_ebulten.pdf

¹⁶https://www.aile.gov.tr/media/74736/eyhgm_ocak_subat_2021_ebulten.pdf

Türkiye, Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi'ne sunduğu 3 Ağustos 2015'te kabul edilen ilk raporda Madde 19'a dair 2828 sayılı yasayla belirlenen yardım ve uygulamaları paylaşmış, Engelsiz Yaşam Merkezleri ve Umut Evleri'nin birer geçiş uygulaması olduğunu, ilkinin 2011-2013 yılları arasında yararlanıcısının 128'ten 684'a çıktığını, Umut Evlerinde 2013 yılında 201 kişinin kaldığını, kurum bakımından toplum temelli bakıma geçiş için çalıştıklarını ifade etmiştir¹⁷.

Buna karşın, Komite, 28 Mart 2019 tarihinde düzenlenen 460. toplantısında kabul ettiği Türkiye'ye dair nihai gözlemlerinde Bağımsız yaşama ve topluma dâhil edilme (Mad. 19) hakkına ilişkin:

- Engelli bireylerin bağımsız yaşama ve kendi ikamet yerlerini seçme haklarını tanıyan yasal bir çerçevenin olmaması,
- Kişilerin engellilik türlerine göre Umut Evi ya da çocukların çocuk bakım evlerinde kalması,
- Özellikle otistikleri etkileyen destek mekanizmalarının hem tıbbi temelli hem de yalnızca “tarama”, “tanı”, “müdahale” ve “rehabilitasyon” amaçlı olması,
- Evde bakım desteği için sağlanan asgari ücretin engelli bireylerin kendisi yerine hısımları ya da vasilerine verilmesi,
- Topluma dâhil olmayı kolaylaştıran erişilebilir toplum hizmetlerine yönelik bütüncül bir yaklaşım olmaması durumlarından endişe duyduğunu belirtmiştir¹⁸:

Türkiye 2021 yılında İnsan Hakları Eylem Planı'nı açıklamış, çizilen politikada Komite'nin Bağımsız Yaşam Hakkıyla ilgili işaret ettiği noktalar ile yine bu hakkın sağlanabilmesi açısından gerçekleştirilecek uygulamalar yer almıştır¹⁹.

- Engellilere tanınan haklardan faydalanabilmek için gerekli olan sağlık raporlarında engellilik hali ve oranına ilişkin kriterlerde standart sağlanacak ve çoklu değerlendirme uygulaması gözden geçirilecektir.
- Hükümlülük ve engellilik durumu ile yaşlılık derecesi dikkate alınarak vesayete alternatif tedbirler geliştirilecektir.
- Adliye binaları da dâhil olmak üzere kamunun kullanımına tahsis edilmiş binalar, kamusal alanlar ve ulaşım araçları erişilebilir, engelli ve yaşlı dostu haline getirilecek, engelli ve yaşlıların hayatlarını kolaylaştıran akıllı uygulamalar yaygınlaştırılacaktır.
- Televizyon programlarının engellilere yönelik işaret dili ya da altyazı ile yayınlanması teşvik edilecek ve başta işitme engelliler için işaret dili tercümanları olmak üzere engellilere hizmet verecek nitelikli kamu personeli sayısı artırılacaktır.
- Engelli ve yaşlıların oy kullanma süreçlerine tam katılımını sağlamak için mevzuat gözden geçirilecek ve bu kişilerin oy kullanmalarını kolaylaştıracak tedbirler alınacaktır.
- Arttırılacak olan yeşil alanlar, kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve engelliler için güvenli ve erişilebilir hale getirilecektir.

¹⁷<https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/42397/turkey-initial-report.docx>

¹⁸https://www.esithaklar.org/wp-content/uploads/2019/05/BM_NihaiGozlemRaporu2019.docx

¹⁹https://insanhaklarieylemplani.adalet.gov.tr/resimler/%C4%B0nsan_Haklar%C4%B1_Eylem_Plan%C4%B1_ve_Uygulama_Takvimi.pdf

Ne var ki zaman zaman Türkiye'nin engellilik politikasına dair özellikle sivil toplumu endişelendiren olaylar da yaşanmaktadır. 9 Temmuz 2021'da Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunduğu bazı kanun ve kanun hükmündeki kararnamelerde değişiklik yapılmasına dair kanun teklifinde²⁰ 5378 sayılı Kanunun erişilebilirliğin hükümlülüklerini düzenleyen geçici 3. maddesinde belirtilen özel ve kamu araçlarının erişilebilir hale getirilmesi için verilen sürenin uzatılması yer almaktadır. Bu durum engellilerin ve alandaki sivil toplum kuruluşlarının, bu gibi kararlarla gerçekleştirilen politikaların engelli bireylerin topluma tam ve etkin katılımı ile, bağımsız yaşayabilmesini doğrudan etkileyen erişilebilirliğin ötelenmesi anlamına geldiğini düşünmelerine yol açmıştır.

Özellikle engelli çocuklara ve ailelerine yönelik bir hizmet olarak ifade edilen, ailelerin çocuklarını saatli bırakabildikleri, içinde oyun, eğitim ve başka faaliyetleri barındıran “kısa mola merkezi” denilen kurumların son zamanlarda belediye bünyelerinde açılmaya başlandığı ve arttırıldığına ilişkin basında haberler yer almaktadır²¹. Bu merkezlerin içerikleri ailelere cazip gelse de, ne yazık ki bakım temelli oluşları, aileleri kendilerine bağımlı engelli çocuklardan zaman zaman uzaklaştırarak rahatlatmaları, engellilerin birtakım sosyal faaliyetlerde bulunmaları dışında uzun vadeli etkilerine ilişkin planlamaların olduğu görülmemektedir. Yalnızca günlük aktivitelerin varlığı, eğitimlerin sertifikalandırılmaması, çalışanların engellilik farkındalığı ve bilgi düzeylerinin yetersiz oluşu gibi durumların bu merkezlerin engelli bireyleri güçlendirici nitelikte olmadığı görülmektedir.

Sonuç olarak üretilen politika ve hayata geçirilen faaliyetler bağımsız yaşam perspektifiyle tarandığında gerek yasal düzenlemeler gerekse sunulan hizmetlerin engelli bireylerin aileler, vasiler veya kurumlar üzerinden hayatını sürdürmelerine yönelik olduğu, engellilerin bağımsız bireyler olarak görülmediği, erişilebilirlik düzenlemelerinin yeterli olmadığı ve bunun da söz konusu hakkın teminini güçleştirdiği söylenebilir.

²⁰<https://www2.tbmm.gov.tr/d27/2/2-3740.pdf>

²¹<https://www.sozcu.com.tr/2021/gundem/ozel-gereksinimli-cocuklar-ibbye-emanet-6666139/>

3. BAĞIMSIZ YAŞAM SAHA ARAŞTIRMASI

Türkiye’de BM EHİS Madde 19 kapsamında değerlendirilebilecek politikalar, uygulamalar ve engelli bireylerin durumuna ilişkin bilgi edinebilmek için kısa bir çevrimiçi anket çalışması ve mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Her iki çalışmada engelliler, engellilik alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri, engelli bireylere hizmet sunan kurumlarda çalışanlar, engelli bireylerin aile üyeleri ve bağımsız yaşamla ilgilendiklerini belirten kişiler katılmışlardır. Anket çalışması Google Formlar üzerinden düzenlenip hedef kitlelerin bulunduğu çeşitli platformlarda, e-posta gruplarında ve Engelli Kadın Derneği sosyal medya hesaplarında paylaşılmıştır. Mülakat katılımcılarına, anketin başına yerleştirilen çağrı ve sosyal medya hesaplarından yapılan paylaşımlar yoluyla ulaşılmıştır. Mülakatlar Zoom programı üzerinden çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler katılımcıların onayıyla beraber sesli ve görüntülü olarak kayıt altına alınmış; toplanan veriler nitel olarak analiz edilmiştir.

3.1. Anket Çalışması

Türkiye’de engelli bireylerin bağımsız yaşamına dair engelliler, ailesinde engelli bulunan kişiler, sivil toplum kuruluşu temsilcileri, engelli bireylere hizmet sağlayanların katılımına açık bir anket çalışması gerçekleştirilmiş ve 100 kişiye ulaşılmıştır. Birden fazla seçeneğin işaretlenebildiği katılımcıların kendilerini nasıl tanımladıklarına dair soruda katılımcıların %73’ü kendini engelli olarak tanımlarken %15’i bir engelli bireyin aile üyesi, %14’ü STK temsilcisi, %14’ü bağımsız yaşamla ilgilenen kişi ve %21’i hizmet veren olduğunu işaretlemiştir. Katılımcıların %79’u ve engellilerin %72’si Türkiye’de engellilerin diğerleriyle eşit bir şekilde topluma ya çok az katılabildiğini ya da ayrılaştırıldığını düşündüğünü işaretlemişlerdir.

Katılımcılardan engellilere yönelik mevcut hizmet ve ekonomik desteği değerlendirmeleri istenmiştir. "Verilen hizmet ve ekonomik destek sayesinde engellilerin aktif olması sağlanıyor" ibaresine ne kadar katıldıkları sorusunun ortalaması 5 üzerinden 1.93 olmuştur, bu oran engellilerde 1.97'dir. Mevcut hizmet ve ekonomik destekle engellilerin kişisel bakım/evde desteği alıp alamadığına ilişkin katılımcıların değerlendirmesi ise 5 üzerinden 1.86'dır, bu oran engellilerde 1.83'tür. Engellilerin eğitime, istihdama vb. katılmalarının söz konusu hizmet ve ekonomik yardımla desteklendiğine ilişkin verilen puan ortalaması 5 üzerinden 2.08 çıkmıştır; yine engelliler arasında bu oran 2.15'tir.

Değerlendirmedeki puan ortalamaları göz önünde bulundurulduğunda engellilere yönelik mevcut hizmet ve ekonomik desteğin onların kişisel bakım /evde desteğe erişmeleri, eğitime, istihdama vb. katılmaları ve aktif olmalarını orta düzeyde dahi sağlamadığı sonucu çıkmaktadır.

Bir başka soruda engellilerin yaşamlarının ve koşullarının nerede, ne zaman ve nasıl düzenleneceğini ne düzeyde seçebildikleri sorulmuştur. Birden fazla seçenek işaretlemeye açık olan bu soruda "Tam olarak değil çünkü engelliler için belirli kriterler var" diyenler katılımcıların %81'i'dir, engelli katılımcılarda ise bu oran %86,30'dur. Erişilebilirlik, ekonomik faktörler gibi etkenlerin bu durumu etkilediğini veya hiçbir şey seçme imkanlarının olmadığını belirten katılımcılar da bulunmaktadır. Yine bu soruda 73 engellinin yalnızca 2'si hayatları üzerindeki kontrolün kendi ellerinde olduğunu işaretlemiştir. Katılımcıların %44'ü ise yasal temsilciler/vesayet/mahkeme kararları gibi faktörler nedeniyle engellilerin yaşamlarının ve koşullarının nerede, ne zaman ve nasıl düzenleneceğini seçemediğini düşünmektedirler.

Bağımsız yaşamın en önemli bileşenin seçim yapabilmek olduğu düşünüldüğünde anket katılımcıların yanıtları üzerinden engellilerin böyle bir hareket alanından yoksun oldukları söylenebilir.

Engellilerin daha iyi desteklenmesini sağlamak için mevcut durumun nasıl düzeltilebileceğine dair birden fazla seçeneğin işaretlenebildiği soruya verilen yanıtlar sırasıyla şu şekilde olmuştur: aileler ve STK'lar tarafından daha fazla aktivizm yapılmalı düşüncesinde olanlar katılımcıların %81'ini, daha çok mevzuatı değiştirmeye ihtiyaç var diyenler %67'sini, var olan yasal düzenlemelerin uygulanması gerektiğini işaretleyenler %54'üdür. **Burada, engellilikle ilgili sorunların çözümünün sadece var olan düzenlemelerin uygulanmasıyla değil, yasal düzenlemelerin ve alandaki savunuculuğun değişimiyle beraber sağlanacak yapısal değişikliklerle olacağına inanıldığı görülmektedir.**

Katılımcıların engelliler için bağımsız yaşamı nasıl tanımladıklarını tespit etmek için başka bir soru yer almıştır. Bu soruda "Gerektiğinde uygun destekle kendiniz için seçimler yapabilmektir" diyenler katılımcıların %56'sını, "Her şeyi desteksiz yapabilmektir" düşüncesinde olanlar %34'ünü, "Uzman bir kişinin rehberliğinde hayatınızın ne zaman ve nasıl olacağına karar verebilmektir" seçeneğini işaretleyenler %6'sını, "Ebeveynlerden ayrı yaşamaktır (yetişkinler için)" ifadesini işaretleyenler %5'ini oluşturmuştur. Engelli katılımcılar ise en çok %52,05'lik yüzdeyle "Gerektiğinde uygun destekle kendiniz için seçimler yapabilmektir" ve %38,36'lık bir oranda "Her şeyi desteksiz yapabilmektir" seçeneklerini işaretlemiştir. Bu soruya verilen yanıtlar anketin tüm hedef kitlelerinin engellilerin seçim yapabilmeye haklarının bağımsız yaşamın çok önemli bir bileşeni

olduğunu desteklediklerini göstermektedir. Bununla birlikte önemli bir orandaki katılımcı için her şeyi kendi başına yapabilmek bağımsızlıkla beraber düşünülmektedir.

Katılımcılara kişisel asistanlık sistemine aşina olup olmadıkları sorulmuş, %57'si bilmediğini belirtmiştir, engelliler arasında bu oran %56,16'dır. Bununla birlikte engelli bireylerden kişisel asistanlığını bildiğini belirtenlerden hiçbiri kendi hayatlarındaki kontrolün kendi ellerinde olduğunu işaretlememiştir.

Bu durum engelli bireylerin kendi hayatları üzerinde seçim ve kontrole sahip olarak bağımsız yaşam haklarını elde edebilmeleri için önemli bir araç olarak kişisel asistanlık için yapılacak bilgilendirme çalışmalarının önemini göstermektedir.

Kişisel asistanlık sistemini (KA) bildiğini belirten katılımcılara bu sistemle ilgili düşünceleri çoktan seçmeli ve birden fazla seçeneği işaretleyebilecekleri bir biçimde sorulmuştur. Bu sorunun kapsamındaki katılımcıların %72'si "KA tarafından verilen desteğin koşulları, çerçevesi ve hizmetlerin içeriği engellilerin ihtiyaç ve tercihlerine göre tanımlanır" demiştir ve bu şıkki işaretleyen katılımcıların %68,75'i engellilerdir. "KA, engelli kişileri desteklemek için profesyonel olarak eğitilmiştir" diyenler sorunun kapsamındaki katılımcıların %47,72'sini oluşturmaktadır. KA'dan haberdar olan engelli katılımcıların da %46,88'i bu seçeneği işaretlemiştir. KA hizmetlerinin mali açıdan ve pratikte engelli kişilerin kendileri tarafından kontrol edildiğini söyleyenler KA sistemine aşina olanların %31,83'üdür, engellilerde ise bu oran %31,25'tir. Yine soruda KA, devlet kurumları tarafından istihdam edildiğini işaretleyenlerin oranı %27,27, engellilerde %28,13 iken, %13,64'ü KA'nını engelli kişilere rehberlik eden bir uzman olduğunu belirtmiştir ve engellilerde böyle düşünenlerin oranı %12,5'tir. Yine bu soruyu cevaplayan kişiler için de kişisel asistanlık sisteminin daha iyi anlaşılması için üzerine tartışılıp konuşulması gereken bir mesele olduğu tespiti yapılabilir.

Anket çalışması sonuçları tüm katılımcı hedef kitlelerin mevcut hizmetleri engelli bireylerin ihtiyaçlarını gidermek, katılımlarını güçlendirmek açısından yeterli bulmadıklarını göstermektedir.

Bununla birlikte, engellilerin durumunun iyileştirilmesi için mevcut düzenleme ve uygulamalar ile sivil toplumun güçlendirilmesi alandaki tüm diğer çalışmalarda olduğu gibi öne çıkmıştır. Ek olarak, katılımcılar arasında engelli bireylerin kendi hayatları üzerinde seçim, kontrol ve hakimiyete sahip olmadığı görüşü belirgindir. Öte yandan bağımsız yaşam hakkının temini için önemli hizmet yollarından biri olan kişisel asistanlığa ilişkin daha çok kişi ve kurumun bilgilendirilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır.

3.2. Nitel çalışma

Türkiye'de engellilerin bağımsız yaşam hakkının durumunu değerlendirmeye katkı sunması amacıyla anket çalışmasına ek olarak engelliler, STK temsilcileri, politika yapıcı ve engellilere hizmet verenlerden oluşan 17 kişiyle derinlemesine mülakat görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler için kişilere sosyal medyadan, ENKAD'ın ağına dahil olanlardan, ENG-KAD'ın üyeleriyle çalışmış veya iletişime geçenlerden ulaşılmıştır. Katılımcıların 9'u kendini kadın, 1'i non-binary, 7'si erkek olarak tanımlamıştır. Engelli katılımcıların yaşları 17-48 arasında değişmektedir (ortalama = 37.5). STK temsilcisi, politika yapıcı ve hizmet sunanlar arasında da engelli bireyler yer

almıştır. Katılımcıların engel durumları ise şu şekildedir: işitme (1), nöro-gelişimsel (1), DownSendrom (1), SerebralPalsi (2), ortopedik (4), psikososyal (1), görme (3). Katılımcılar arasında engelli bireylere hizmet verenlerin engellilerle çalışma zamanları ortalama 7,2 yıldır. Bir sivil toplum örgütünde yer alanların ise engellilik alanında aktif oldukları ortalama süre 13 yıldır.

Engelli bireylere kamuda hizmet sunan katılımcılar rehabilitasyon hizmetleri ile, Toplum Ruh Sağlığı Merkezi ve İŞKUR gibi kurumlarda engellilerle çalışmaktadırlar. Engellilere hizmet veren dernekler ve sivil toplumdan gelerek kurumsal olanların hizmet alanlarını ise, engelli bireylerin sanata ve kültürel faaliyetlere erişiminin sağlanıp artırılması, öz savunuculuklarının güçlendirilmesi ürün ve faaliyet sunanlara erişilebilirlik danışmanlığının verilmesi gibi konular oluşturmaktadır.

3.2.1. Verilen Hizmetlerin ve Uygulamaların Bağımsız Yaşayabilme Bağlamında Değerlendirilmesi

İlk olarak tüm katılımcılara genelde Türkiye'de engelli bireylerin bağımsız yaşamasına katkı sunduğunu düşündükleri, özelde ise sağladıkları veya yararlandıkları hizmetler üzerinden güncel durumun engelli bireylerin bağımsız yaşamını destekleyip desteklemediğine ilişkin görüşleri sorulmuştur. Engelli katılımcılar kendilerini destekleyen hizmet ve uygulamalar arasında yalnızca engelli kartı veya raporu ile şehir içi toplu taşımada, trende ücretsiz geçiş, bazı tiyatro kültürel faaliyetlere ücretsiz katılma, açık öğretimden üniversiteye okuyanlara harç muafiyeti, araç alımında ÖTV indirimi, bazı telefon veya operatörlerde indirim olanağı, EKPS ile memur olarak atanabilme gibi tecrübelerini saymışlardır. Aynı katılımcılar kamuda yeterince yer almadığını belirttikleri psikiyatrik tanısı olan kişilerin damgalamaya karşı güçlendirilmesi ile farkındalık kampanyaları, bağımsız hareket ile yaşam becerileri için kurslar gibi hizmetleri hizmet temelli çalışan sivil toplum kuruluşlarından aldıklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcıların paylaştığı diğer izlenimler şu şekildedir:

- **Engellilere yönelik her alandaki tüm hizmetler "bakım" kapsamında değerlendirilmekte ve planlanmaktadır. Bu durum engelli bireylerin ömür boyunca ancak bakımla yaşayan, başkalarına yük, topluma herhangi bir katkı sağlamayan, kişilikleri, değerleri ve fikirleri olmayan, duygusal ve sosyal ilişkiler kuramayan varlıklar oldukları önyargısını yaratmakta ve pekiştirmektedir.**
- Bakımevleri ilk bakışta gereken yerler gibi düşünülse de gündelik hayatın düzenlenmesinde, toplum temelli hizmetler ve topluma dâhil olma hakkı açılarından işsizlik olmalarından ötürü bireyin bağımsız yaşamasını destekleyici değildirler.
- Türkiye'de erişilebilirlik gibi bağımsız yaşam öncelikleri bir hak olarak değil ayrıcalık gibi ele alınmaktadır. Yani erişilebilir hizmetler sunan kişi ve kurumlar, bunları kişilerin farklılıklarını her fırsatta ve özellikle diğer kişilerin yanında vurgulayarak, mikro saldırganlık kapsamına girecek tutumlarıyla kişileri ikincil vatandaş gibi hissederek sunmaktadırlar.²²⁻²³ Buna paralel olarak bir şey talep etmenin muhtaçlıkla bir tutulduğu söylemler nedeniyle engelliler güçlü görünmek adına aslında hakları olan bazı düzenlemeleri talep etmekten çekinmektedirler. Bir diğer nokta erişilebilirliğe dair mevzuat olmasına ve birtakım iyi uygulamalara rastlanılmasına karşın sürdürülebilirlik ve denetimin yeterli olmadığı ifade

²²https://eeeh.engelsizerisim.com/yazi/35/yarim_edin_mikro_saldiriya_ugruyorum

²³<https://psycnet.apa.org/record/2011-12742-011>

edilmiştir. Bu eksiklik nedeniyle örneğin perona tam yanaşmayan metrolar, sürekli ve zamansız bozulan asansörler ve başka amaçlarla kullanılan engelli tuvaletlerinin bulunması, kazanılan üniversitelerin kampüs ve dersliklerinin erişilebilir olmayışından öğrencilerin okula devam edememesi ya da okul değiştirmesi, engellilerin istedikleri mesleği yapabilseler bile işyerlerinin erişilebilir olmamasından ötürü belli yerlerde çalışmak zorunda kalmaları gibi durumların sık yaşandığı paylaşılmıştır. Buna ek olarak bazı açılardan engelliler için kolaylaştırıcı olabilen indirimler, erişilebilirliğin ertelenmesi, göz ardı edilmesi, ikinci plana atılması veya sağlanmaması için zemin olarak kullanılmakta, bunun doğru bir strateji olmadığı düşünülmektedir.

- **Hizmetlerin dernekler ve vakıflar kanalıyla sağlanması gerekli yapısal değişikliklere yol açamamaktadır. Hizmetler sürdürülebilir olmadıkça ve devletin yükümlülüklerini yerine getirmesi ile engelli bireylerin bağımsızlaşmasını sağlayacak şekilde sunulmadıkça bir anlamı olamayacaktır.**
- Engellilere sağlanan hizmetler insan onuruna yakışacak şekilde verilmemektedir. Örneğin zihinsel engellilere gerek eğitim hayatlarını sürdürmeleri için gerekse gündelik yaşam becerilerine ilişkin sunulan programlar davranışçı yöntemler kullanılarak hazırlanmakta ve uygulanmaktadır. Bu da özellikle çocuklarda kompleks travma ve uzun süreli olumsuz etkilere yol açmaktadır.
- Sözlü iletişime geçmeyen kişilerle iletişimde Talking Mats gibi Alternatif Dil ve İletişim Sistemleri yöntemleri özel eğitim alanı dahil hiç kimse tarafından kullanılmadığından hizmet sağlayıcılar arasında bu kişilerin bir fikirlerinin olmadığı inancı yaygındır. Bu nedenle kişiler yerine başkaları karar vermekte, bireysel istek, ihtiyaç ve tercihler göz önüne alınmamaktadır.
- İşitme engelliler, işaret dili ya da implant arasında seçim yapmak durumunda bırakılmaktadırlar. İlki kişileri sadece sağırılarla iletişim kurmaya itmekte, ikincisi ise her ortamda kendilerini rahat hissederek iletişim kurmalarına engel olmaktadır. Bu, hem sosyal hayatlarında bağımsız iletişim kurmada hem de eğitim hayatlarında negatif etkilere yol açmaktadır.
- Engellilerin önceliğe sahip olduğu vurgusu yapılan sağlık hizmetlerinde, hizmet sunulurken özellikle sağır kişilerin mahremiyeti gözetilmemekte, kişilerin tüm özel bilgileri sadece ailesi değil kimi durumlarda tüm hastane tarafından öğrenilebilmektedir.
- Ekonomik bağımsızlığın engelli bireylerin seçim yapabilme ve kendileri için karar verebilmelerini şekillendiren bir faktör olduğu düşünüldüğünde, Engelli Kamu Personeli Seçme Sınavı görüşmelerde engellilerin bağımsız yaşaması açısından olumlu etki sağlayan bir uygulama olarak gündeme gelmiştir. EKPSS ile daha fazla engellinin kamuda istihdamı sağlanmıştır. Ne var ki amirlerin ayrımcı tutumları ve uyguladığı mobbing, iş arkadaşları tarafından maruz bırakılan ayrımcı davranışlar, çalışma koşullarının kişiye uygun olmaması, engellinin yapabileceklerinden çok engel gruplarına ilişkin belli kalıp işlerin öne çıkarılması gibi durumların göz ardı edilemeyecek problemleri ortaya çıkarttığı da belirtilmiştir. **Nitekim gerek EKPSS gerekse İŞKUR gibi mekanizmalar üzerinden kamudaki veya kamunun desteklediği engellilerin istihdamına ilişkin süreçlerde çoğunlukla engellilerin beceri ve yeteneklerinden çok işverenin tercihleri ön plana çıkmaktadır.** Bu durum, engellilerin hayatları üzerinde seçim ve kontrolü sağlayamamalarına neden olmakta ve bağımsız

yaşama süreçlerini olumsuz etkilemektedir. Üstelik Türkiye’de birçok kamu çalışanı engellinin maaş kartlarının ailelerinde olduğu da gözlemlenen bir durumdur.

- Şizofreni gibi durumlarda damgalamanın yaygın olmasından ötürü kişiler hizmet talep ederek veya alarak görünür olmaktan çekinmektedir. Yine psikososyal engelli gençler, akademik başarısızlıktan çok, damgalamayı engelleyici mekanizmalar ya da çalışmalar olmadığı için eğitimlerini yarıda bırakmak zorunda kalmaktadırlar. Nitekim otizm, Down sendromu ve toplumun çok farkında olmadığı engel gruplarına ilişkin çalışma ve hizmetlerin görünürlüğünün insanların bu konuya olan ilgisini artırdığı için daha fazla araştırılmasını sağladığı ifade edilmiştir. Bu durumun örneğin otizmde duygusal çöküşün başkaları tarafından daha iyi anlaşılmasına, verilen tepkilerin ötekileştirmekten çok destekleyici niteliğe kavuşmasına yol açabileceği düşünülmektedir. Otizm eylem planı gibi gelişmelerin hizmetlerin iyileştirilmesi anlamında bir etki yaratacak nitelikte olmayacağı görüşüyle beraber görünürlük ve farkındalığı artırmaya katkı sunacağı dile getirilmiştir.
- Son zamanlarda gözlemlenen olumlu gelişmeler arasında, sesli betimleme ve işaret dilinin yaygınlaştırılması gibi faaliyetlerle erişilebilirliğin önemsenmesi ile birlikte engellilerin sanatsal ve kültürel içeriklere ulaşmasının ve sağır bireylere hizmet verenler açısından işaret dili kullanımı ve öğreniminin artması paylaşılmıştır.

3.2.2. Engellilere Yönelik Hizmetlerin Tasarımı

Katılımcılara Türkiye’de engelli bireylere yönelik hizmetlerin nasıl planlandığına ilişkin gözlem ve görüşleri sorulmuştur. Genel itibarıyla yaklaşımlar şu şekildedir:

- Engellilere yönelik hizmetler yaş ve cinsiyet gibi faktörler göz önünde bulundurularak planlanmamaktadır. En özelleşmiş hizmetlerin çocuklar için özel eğitim ve yaşlılar için bakım şeklinde olduğu söylenebilir. Bunun dışında farklı gelişim dönemlerine ve her dönemdeki kişilerin farklı ihtiyaçlarına uygun hizmet planlaması mevcut değildir.
- Bununla beraber engelli bireylerin çocuksu görülmesinden ötürü hizmetlerin bağımsız yaşamın sağlanması ve desteklenmesi amacıyla kurgulanması mümkün olamamaktadır. Çünkü ülkemizdeki bu bakış kişilerin sürekli birine ve bakımına bağlı olduğunu kabul ederek, kişilere kişisel alan ve tercih hakkı tanımaz. Zaten kişilerin kendileri için uygun seçimi yapıp doğru karar verebileceğinin düşünülmesi söz konusu değildir. **Dahası çoğunlukla engellilerin cinsiyetsiz olduğuna inanılmaktadır. Bu bakışa göre, engelliler cinsel gelişimleri, cinsel yaşam ve kararları olmayan insanlardır. Çocuklara, ergenlere, kadınlara vs. yönelik cinsel konularda verilen bilgilendirmelerin ve hizmetlerin kapsamına engelliler koyulmaz. Nitekim sağlık hizmeti dâhil birçok hizmet alım süreçlerinde kullanılan araçlar ve takip edilen süreçler kapsayıcı değildir. Buna ek olarak cinsiyete bağlı ayrımcılık, şiddet ve hak ihlalleri sadece engellilerin zayıf ve muhtaç oldukları kabulüyle ele alınmaktadır.**
- Kısıtlı kaynakların olduğu varsayımı beraberinde engelli bireyler gibi toplumda görünürlüğü az olan kişiler için verilen hizmetlerin azaltılması sonucunu doğurmaktadır. Özellikle olağanüstü zamanlarda sunulan hizmetlerin ve kaynağın ilk kesildiği gruplar içinde engelliler yer alır. **Ekonomik ve toplumsal hayata katkı sunmayarak, var olanı tüketen kişiler olarak görüldüklerinden de olası kriz zamanları gözetildiğinden, kendilerine ilişkin hizmetler için yatırım yapılmaya değer bulunmazlar.**

- **Eğitim, bakım ve sağlıkla ilgili planlama çoklu değerlendirmeye dayanması gereken alanlar olmasına rağmen, Türkiye'de bireyler, tek tip bir ölçümle standartlaşmış sağlık raporu sistemi yüzünden ihtiyaçlarına uygun hizmetleri alamamaktadırlar.** Katılımcılara göre, bu yüzden engellilere verilmesi planlanan hizmetler tek tip bir standarda sahip olmakta, belirlenmiş şablonlarla kişinin kaydı veya ihtiyacı alınıp hali hazırda eldeki plan uygulanmaktadır. Öyle ki hizmetlerin politikacıların vurguladığı gibi çok paydaş ile ve kişilerin ihtiyaçlarına uygun olarak uyarlanabilecek esneklikte planlanması söz konusu değildir. Sonuçta da ortaya atılan bir fikir, her yönüyle düşünülüp planlanmadan uygulanıyormuş gibi bir etki bırakmaktadır.
- **Engelli bireyler, kimden nasıl hizmet alacağını kendileri seçememektedirler. Hizmet standart, veren kişi de herkes için belirlenmiş bir kişi olmaktadır. Öte yandan, engelliler için uygun ve doğru hizmetin seçiminde, bireylerin kendilerinden çok ailenin, okulun vs. istekleri ve tercihleri öne çıkmaktadır.**
- Özellikle, yoksulluk ve engellilik arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır ve bu durum Türkiye'de genel anlamda haklara ve hizmetlere erişimde görülen adaletsizlikten engellilerin daha çok etkilenmesine yol açmaktadır. Kişisel deneyimler üzerine yapılan değerlendirmelere bir örnek olarak, katılımcılardan biri hizmetlerin planlanması, sağlanması ve süreçlerine ilişkin görüşünü şu şekilde paylaşmıştır: **"Bazı engel grupları için kaliteli eğitim alabilmek ekonomik güce bakıyor. Standart bir özel eğitim örneğinin çok kısıtlı bir biçimde, çocukların bağımsızlığını destekleyici değil, davranış temelli ve bağımlılığı artırıcı biçimde sağlanıyor"** demiştir. Türkiye'de sağlanan özel eğitim, uygulamalı davranış analizi gibi hizmetlerin güncel ve kapsayıcı olmamakla beraber tek ulaşılabilir yöntemler olduğunu vurgulayan katılımcı, hizmeti kimden ve nasıl alacağını seçme şansının da olmadığını belirtmiştir.

3.2.3. Hizmet sağlayanlar ve Bağımsız Yaşam

Katılımcılara engelli bireylerle çalışan, onlara hizmet sağlayan kişi ve kurumların engellilerin bağımsız yaşaması hakkındaki perspektif ve tutumlarının nasıl olduğuna dair görüşleri sorulmuştur. Katılımcılar, bağımsız yaşama ilişkin perspektifin engellilere yaklaşım, hizmetlerin sunulduğu şekilleri, engelliler ve hizmet sunanlar arasındaki iletişim üzerinden anlaşılabilirliğini ifade etmişlerdir.

Engelliler ve STK temsilcileri engellilere hizmet sağlayanların engellilik konusunda hala yeterince bilgiye sahip olmadığı, dahası onlara eğitimlerde engellilerin eksik ve düzeltilmesi gereken kişiler olduğu perspektifinin sunulduğu ve bu yüzden de hizmetlerini bu bakış açısıyla verdiğini gözlemlediklerini paylaşmışlardır. Bu görüş hizmet sağlayıcılar tarafından çoğunlukla desteklenmiştir.

Ayrıca toplumun genelinde var olan önyargıların hizmet sunanlarda da olduğunu belirtmişlerdir. Engelliler hizmet talep ettiklerinde, kişilerin sadece görünür bir engele sahip olabilecekleri ve fakir, zavallı ve muhtaç oldukları önyargısının, kendilerini tekrar tekrar anlatmak zorunda hissetmelerine neden olduğunu ifade etmiştir. Yine, var olan hizmetlerin sunumuyla ilgili olarak, özellikle kamu çalışanlarının engellilik hakkındaki bilgisinin yetersiz olmasından ötürü engellilerin onları bilgilendirmek zorunda kalmalarının çoğunlukla hizmet alımında engelliler ve hizmet sağlayanlar arasında gerginliğe neden olması bir sorun olarak belirtilmiştir.

Bununla birlikte engellilere hizmet sunan kişilerin ve özellikle psikiyatristlere 'deli doktoru' denmesi gibi bazı mesleklerin toplumun geneli tarafından negatif çağrışımlı, hoş olmayan ifadelerle anılmasının hizmet sağlayıcılar üzerinde olumsuz bir etki yarattığı tespiti yapılmıştır. Engellilerin hizmet verenlerle zaman zaman yaşadığı tartışmaların, yapısal sorunların çözümünün hizmet sunanlardan beklenmesinin de hizmetlerin niteliğine olumsuz yönde katkıda bulunduğu ifade edilmiştir.

Görüşme sağladığımız bir yerel yönetici ise belediyelerin engelli bireylerin bağımsız yaşamına ilişkin faaliyetlerde bulunmak için yalnızca kendi kısıtlı bütçelerini kullandıklarını, bu bağlamda yerel yönetimlere sağlanacak finansal kaynağın daha fazla engelli bireyin topluma dâhil olmasını desteklemek adına gerekli hizmetlerin ülkenin her yerine ulaştırılmasını mümkün kılabileceğini ifade etmiştir.

3.2.4. Politika Yapıcılar ve Bağımsız Yaşam

Engellilerin bağımsız yaşamasının, politika yapıcılar tarafından nasıl ele alındığına ilişkin görüşler sorulduğunda hizmet sağlayan kişi ve kurumlar üstüne yapılan değerlendirmelere benzer cevaplar alınmıştır. Önemli bir paylaşım olarak görüşme sağlanan bir yerel yöneticinin bağımsız yaşam meselesinin aslında herkes için öncelikli olmasına rağmen üstünde durulmadığına, ekonomik gücün bağımsız yaşamın gerekliliklerini teminde en önemli etmen olduğuna dair tespitiyle başlamak mümkündür.

Özellikle engelli ve STK temsilcisi katılımcılar, politikada aktif kişilerin söylemlerinin engellilerin birer vatandaş olmaktan uzak, yardım edilmesi gereken yarım/eksik insan, engelli kardeş olmaktan öteye gitmediğini vurgulamışlardır. Bununla birlikte özel günlerde şiir vs. okutulan engellilerin, lansmanlarda reklam nesnesi olarak kullanıldıkları tespitinde bulunulmuştur.

Ayrıca, engellilerden milletvekilliği gibi pozisyonlarda siyasette aktif olan kişilerin, sahip oldukları gücün desteğiyle engellilerin haklarına, özellikle bağımsız yaşamla ilgili konulara dair sürdürülebilir bir politikanın üretilmesine katkı sunmamış olmalarının yarattığı hayal kırıklığı paylaşılmıştır.

3.2.5. Topluma Dahil Olma

Mülakat çalışmasında yer alan katılımcıların, engelli bireylerin bağımsız yaşamı ve topluma daha çok dahil olabilmeleri sürecinde yapılması gerekenler açısından görüşleri şu şekildedir:

- Engellilik politikası doğumdan itibaren yaş, ekonomik durum, bireysellik gibi faktörler göz önünde bulundurularak farklı gelişimsel periyot ve ihtiyaçlara uygun bir şekilde oluşturulmalı. Bunun için de kapsamlı ve nitelikli bir veri sistemi kurulmalı. Aynı zamanda tüm planlamalar, yeni hizmet ve uygulamaların önünü açacak esneklikte olmalı.
- Engelli bireylerin hizmet aldığı özellikle devlet kurumları, kendi içinde iş birliği yaparak engellilerle ilgili kapsamlı ve koordineli nitelikli uygulamalar yürütmeli, bu işbirlikleri için politika yapıcılar tarafından gerekli ortam hazırlanmalı.

- **Engelli bireyler ve aileleri için sağlanan finansal destekler, "bakım" perspektifinden değil, bağımsız yaşamın temini ve güçlendirilmesi amacıyla kurgulanmalı ve sunulmalı.**
- Yalnız fiziksel erişilebilirlik değil görsel/işitsel tüm içeriklere en başta altyazı, işaret dili ve betimleme eklemek gibi tüm alanlarda ve açılardan erişilebilirliğin sağlanması için yapılan düzenleme ve denetimler sürdürülebilir olmalı.
- Engellilerin yeteneklerine ve isteklerine uygun alanda eğitim alması için ilgili tüm kurum ve kişiler teşvik edilmeli. Engellilerin yalnız istihdam edilmeleri değil sonrasında da desteklenmeleri sağlanmalı.
- Engellilere yönelik damgalama karşıtı aktiviteler, programlar, okullardan hastanelere, sosyal kültürel faaliyetlerden her türlü kamusal alanlarda hayata geçirilebilecek şekilde hazırlanmalı. Bu kampanyalar kurgulanırken engellilerin kendi içindeki bireyselliğe, çeşitliliğe önem verilmeli.
- **Kişilerin kendi durumlarının daha çok bilincinde olmaları, kendi hayatlarını kontrol etmelerini ve bağımsız yaşamalarını sağlayacağından özellikle psikososyal engelli kişiler başta olmak üzere tüm engelli bireyler farklılıklarına ve ihtiyaçlarına yönelik farkındalıklarının artması için güçlendirilmeli.**
- Engellilerin bağımsız yaşayabilmek ve topluma dâhil olabilmek için ihtiyaç duyduğu sonda, hasta bezi gibi medikal araç gereçler, tekerlekli sandalye gibi harekete yardımcı cihazlar ya da nöro-çeşitliliği olan kişilerin kullandığı ses kesici kulaklık, ağırlıklı battaniye gibi duyuşsal araçlar devlet tarafından karşılanmalı.
- STK'lar hak temelli savunuculuk yürütebilmeleri için desteklenmelidir.
- Banka, hastane gibi engellilerin çoğunlukla sorun yaşadığı kurumlar başta olmak üzere personelin engellilik ve engelli kişilere ilişkin bilgisinin niteliği artırılmalı. Bu bağlamda, ADIS yöntemleri, işaret dili gibi iletişim yolları yalnız özel eğitim veren kişilerce değil başta eğitim alanında çalışanlar olmak üzere bireylerle çalışan tüm meslek gruplarındaki herkes tarafından öğrenilmeli. İşaret dili eğitimi tüm okullarda temel düzeyde verilmeli. Örneğin bankacı, doktor gibi çalışanların özellikle işaret dili bilmesi sağlanmalı.

3.2.6. Kişisel Asistanlık ve kullanım Alanları

Katılımcılarla konuşulan bir diğer konu dünyada engelli bireylerin aktivizmini yaptığı, bağımsız yaşam hareketinde önemli bir araç olarak görülen kişisel asistanlık sistemi olmuştur. Öncelikle katılımcılara bu sistemi bilip bilmedikleri sorulmuştur. Kendi kişisel asistanını ekonomik gücü yettiğince tutabilmiş olan katılımcı dışındaki kişiler sistemi ya hiç bilmediğini ya da sadece duyduğunu ifade etmişlerdir.

Kişisel asistanlığın, engelli bireylerin ihtiyaç duydukları hizmeti bireysel olarak, seçimini kendilerinin yaptıkları kişisel asistanlar yoluyla aldıkları, finansal kaynağı devlet tarafından sağlanan bir sistem olduğu açıklanmıştır. Bunun üzerine katılımcılar kişisel asistanlığın Türkiye'deki engellilerin ihtiyaç alanları düşünülerek uygulanabileceği mesele ve hizmetlere ilişkin birtakım paylaşımlarda bulunmuşlardır.

Fiziksel engelliler için kişisel bakım, seyahatler, alışveriş, araç kullanımı vs. konularda bağımsız yaşamlarını destekleyecek hizmetleri sunan kişilerin gerekli olduğu ve bağımsızlığı arttıracığı ifade edilmiştir. Serebral palsili kişilerin telefon görüşmelerinde, resmi işlemlerinde konuşma dışındaki iletişim yolları kullanılmadığından karşıya durumu aktarmak için üçüncü bir kişiye ihtiyaç duyduğu

bir başka sorun alanı olarak kişisel asistanlık bağlamında düşünölmek üzere paylaşılmıştır. Görme engelli bireyler açısından özellikle sonradan kör olanların hayatlarına kaldıkları yerden aksamadan devam edebilmeleri için oryantasyon ve günlük beceriler oturana kadar kişinin seçimleri ve kararları ölçüsünde destek verecek kişilerin varlığı üzerinde durulmuştur. Yine henüz erişilebilirliğin sağlanamadığı, büyük ve karmaşık olan, ilk defa gelinen veya sürekli kullanılmayacak yerler için destek olacak birinin gerekli olduğu görme engelli katılımcıların tümü tarafından ifade edilmiştir.

Sağırarla çalışan başka bir katılımcı mahremiyet ve sağır kişinin kendisine eşlik edenlere dair yaş, cinsiyet gibi tercihlerinin çoğunlukla mümkün olmaması, dahası işaret dili bilen birini bulsa bile çok yüksek ücret talep edilmesi veya sözünde durmayarak istenen yere ve saatinde gelmemesinin sağıruları çoğu zaman mağdur eden durumlar olduğunu paylaşmıştır. Ayrıca, kişisel asistanlığın, hizmet alanların kontrol ve seçimine önem veren bir uygulama olarak sağıruların mahremiyetini gözetecek, sadece çeviri yapmakla kalmayıp sağırulara uygun tasarlanmamış süreçlere dair içinde bulunulan durumu ve aşamaları doğru aktarabilecek bir asistanın varlığını mümkün kılacağından mağduriyetleri sonlandırıp kişinin bağımsız yaşamını kolaylaştıracak nitelikte olduğu fikrini dile getirmiştir.

Otistik bir katılımcı, otistiklerin günlük becerilere sahip olan kişiler olarak, kullandıkları ilaçların zamanlarında, gündelik işlerin aşamalarının ve süreçlerinin planlanmasında zorluk yaşayabildiklerini, örneğin ev işi ve yemeğin saatininve aşamalarını ayarlamada kendi seçimlerine uygun olarak destek veren bir asistan mevcut olsa bağımsız yaşamının hatta kendi başına yaşamının çok kolaylaşacağını düşünmektedir. Yine psikososyal engellilerin ilaçlarını düzenli almaları ve alevlenme dönemlerinde de tedavinin sürdürülebilmesi için kişinin kendi seçim ve kontrolü çerçevesinde hatırlatıcı uygulamalara ihtiyaç duyulduğu ve bu bağlamda, kişisel asistanlık hizmeti kapsamında nasıl bir düzenleme yapılabileceğinin tartışılması gereken bir konu olduğu ifade edilmiştir.

3.2.7. Kişisel Asistanlığın Adaptasyonu

Katılımcılar kişisel asistanlık gibi bir sistemin Türkiye'de hangi alanlarda kullanılabileceği ve yaşanan hangi sorunların çözümüne dahil edilebileceğine ilişkin düşüncelerini paylaştıktan sonra, böyle bir sistemin Türkiye'de uygulanması sürecinde karşılaşılabilecek olası durumlarla ilgili görüşlerini dile getirmişlerdir. Bu kapsamda üzerinde durulan noktaları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- **Mevcut uygulamadaki sağlık raporu kişisel asistanlık sisteminin kapsamını ve şeklini belirlemede uygun bir araç değildir. Bu nedenle yerinde bir değerlendirme ve hizmetlerin belirlenmesi için daha kapsayıcı, bireysel ihtiyaçları gözetilen bir araç ve sistem gereklidir.**
- Güncel mevzuatta kişisel asistanlık sisteminin doğrudan uygulanmasına imkân verecek bir altyapı mevcut değildir. Bu kapsamda bireysel destek almaya ilişkin yasal düzenlemelerin oluşturulmasına ihtiyaç vardır.
- Türkiye'de engellilerle ilgili hizmetler genellikle rehabilitasyon veya bakım perspektifiyle düşünölmektedir. **Kişisel asistanlığın bir rehabilitasyon veya bakım hizmeti olmadığı iyi anlaşılmalıdır.** Zira bakım ve yardım temelli bakış Türkiye'de engellileri edilgen kılmaktadır. Engeli bireyin güçlendirilmesi ve bağımsız yaşamını aktif bir şekilde kurması konusundaki politikaların oluşturulmasında netlik gerekmektedir.

- Türkiye'de verilen hizmetlerde alışık olunan kalıplar engelliye muhtaç, aciz ve eksik görerek ve tam anlamıyla vatandaş kabul etmeyecek biçimde şekillendiğinden alışılması, sınırların benimsenmesi ve engelli bireylerin kendi kararlarını verebilecekleri ortamın yaratılması konusunda farklı kesimlerin bilinçlenmesi açısından zorluk yaşanabilir. Bu nedenle zihniyette dönüşüme öncelik verilmelidir.
- Kişisel asistanlara engelliliğe dair işlevsel bir eğitim verilmelidir. Bunun yanında psiko-eğitim de planlanabilir ve alternatif olarak sunulabilir. Bu eğitimler, kişisel asistanın toplumda yerleşik önyargılardan kurtulmasına ve engelli bireylerle daha sağlıklı ilişki kurmasına yarayacaktır. Her iki tarafın da desteklenmesi ile kişisel asistanlık amacına ulaşabilecektir.
- Türkiye'deki kalıp yargılar ve tutumlar nedeniyle olası istismarın yaşanmaması için kişinin güçlenmesini destekleyici içeriklere ihtiyaç olacaktır. Engelli bireylerin karar verme ve seçim yapma konusunda kendilerine güvenlerini arttırmak için cesaretlendirici faaliyetler planlanmalıdır.
- Destekleme çalışmaları sonrası hem kişisel asistan hem de bu hizmetten yararlanan kişiler herhangi bir rahatsızlık durumunda bu profesyonel ilişkiyi sonlandırabileceklerini bilecektir.
- Türkiye'de bağımsız yaşamla, özelde de kişisel asistanlıkla ilgili çalışma ve bilinç mevcut değildir. Bu durum, bu konunun her yönüyle verimli bir şekilde tartışılmasını engellemektedir.

3.2.8. Kişisel Asistanlık İçin Kaynaklar

Son olarak mevcut politika, yasal düzenlemeler, alt yapı ve toplumsal mekanizmalar düşünüldüğünde Türkiye'nin ne tür kurumsal, ekonomik, toplumsal ve başka tür kaynaklarının kişisel asistanlık sisteminin tanıtılması, planlanması ve uygulanmasında destekleyici olabileceği konusunda katılımcıların fikirleri alınmıştır.

Kişisel asistanlık sistemi için en öncelikli kaynaklardan biri olan finansal desteğin hali hazırda aile ve haneleri odaklı da olsa engellilere sunuluyor olması bir kaynak olarak belirtilmiştir. Engellilere hizmet veren kamu kurumlarının açıkladığı bütçelerin bu anlamda oldukça yeterli bir kaynağın varlığını işaret ettiği katılımcıların ortak görüşü olmuştur. Yalnızca bu kaynağın belirlenmesi dahil direkt olarak engellilere sağlanan ve engellilerin kontrol edebileceği bir şekle büründürülmesi gerekmektedir.

Bir diğer kaynak olarak, Türkiye'de özellikle genç nüfustaki işsizlik oranı yüksek olduğundan, kişisel asistanlık yapabilecek aktif nüfusun fazla oluşu gösterilmiştir. Özellikle işitme engelli ve sağır alanlarında sivil toplumda faaliyet yürüten kişiler, işaret dilinin kişisel asistanlarda yaygınlaşması için destek verebilecek çok sayıda CODA'nın mevcut olduğunu belirtmişlerdir. Potansiyel bir diğer kaynağın da sivil toplum kuruluşlarının birlikte oluşturduğu inisiyatifler gibi mekanizmaların varlığı ve buralarda kişisel asistanlık sisteminin şekillenmesi, savunuculuğu ve uygulanması konusunda fikir üretebilecek nitelikli insanların bulunması olduğu ifade edilmiştir.

4. VAKA

Bu bölümde durum analiz çalışmasınanek olarak bağımsız yaşam ve kişisel asistanlığa ilişkin, kendisini bu hakkın savunucusu kabul eden, kişisel asistanlığı kendi ekonomik olanaklarıyla finanse edebilen bir engellinin tecrübesi paylaşılacaktır.

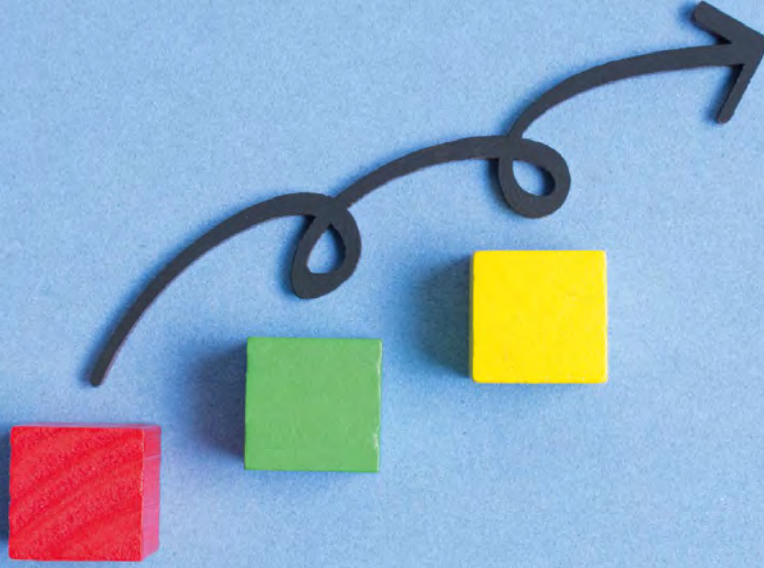
Deneyimleri ve fikirleriyle çalışmaya katkı sunan engelli birey, fiziksel engelli bir kadındır. Tam zamanlı olarak tekerlekli sandalye kullanmaktadır, doktora eğitimine sahiptir ve mesleğini yaptığı özel bir ofisi vardır. Bağımsız yaşam hareketiyle tanışmasını bir dönüm noktası olarak gören engelli kadın bağımsız yaşamı şu şekilde açıklamıştır:

“Bağımsız yaşamak her şeyi tek başına yapabilmek değil, bağımsız yaşamak herkes gibi o kontrol ve seçim olanağına sahip olmak demek aslında. Başkasının senin için karar vermesi değil, senin kendi kararını kendin verip; bunu da ihtiyaç duyduğun destekle birlikte yapabilmek anlamına geliyor bir taraftan da.”

Genel olarak günlük ihtiyaçlarında kendisine destek olan aile bireylerine bir şey olursa ne yapacağına dair kaygılar da oluştuğunu anlatmıştır. Süreç içinde bağımsız yaşam üzerine katıldığı etkinliklerde kendi kişisel asistanı olmadığından bir arkadaşı/yakınıyla beraber gitmenin zorluk yarattığını, kişisel ilişki nedeniyle sınırın nerede başlayıp bittiğini her iki kişinin de anlayamadığını fark etmiştir. Bununla beraber, en basit etkinliklerde, örneğin gitmek istediği mekanlarda bile ailesinin/arkadaşlarının istek ve şartlarını gözettiğini, bunun da kendisini kısıtladığını görmeye başlamıştır.

Kişisel asistanlığı ilk defa deneyimlemeden önce bu kişinin kendisinin bakımına dair her şeyi kontrol etmesi, kararın ve kontrolün bakım veren kişide olduğu eşit olmayan bir ilişkilene biçimi ihtimali bu engelli kadını bir parça endişelendirmektedir. Fakat sürecin kendi seçim, karar ve kontrolü çerçevesinde olması gerektiği düşüncesiyle, hiç tanımadığı birinden başka bir yurt dışı seyahati için masraflarını kendisinin karşılayacağı bir asistanlık hizmeti almak amacıyla sosyal medyada bir duyuru yayınlar. İlan dönüş yapan kişilerle görüşmeler gerçekleştirir. Seçtiği kişinin kendisini rahat kaldırması, taşınması ve kadın olmasını öncelikler. Bu ilk tecrübeye arkadaşlık/profesyonellik arasındaki farkı hissettiği, kendisinin profesyonel sınırı belirlemekle ilgili zorlandığı anlar yaşar. Fakat seçtiği kişisel asistan sorumluluk alan ve sınırlara rahat uyum sağlayan biri olduğundan sorunsuz bir seyahat yaşanır. Sonraki tercihlerinde bu ilişkiyi nasıl daha profesyonel tutabileceğini öğrenmeye başlayan bu engelli kadın, sosyal medyada arkadaş olmamaya, sohbetler dahil kişisel ilişkiyi profesyonellikte tutmaya gayret etmiştir. **Kişisel asistanlık hizmeti aldığı her bir tecrübeye kendini yük hissetmeme, istek ve tercihlerini daha rahat iletme, kişisel sınırları belirleme gibi konularda zihninin netleştiğini, daha kaliteli hizmet almaya başladığını fark etmiştir.** Seçtiği kişilerle yaşadığı tecrübe profesyonel sınırlar içinde kalsın ya da kalmayın, kendisinin seçim ve kararına güvenebileceği kişilerden hizmet aldığı için, kendisini zamanla bu konuda daha yetkin ve güçlü görmeye başlamıştır.

Hikayesini paylaştığımız engelli kadın kişisel asistanlık sisteminin Türkiye’de uygulanmamasından ötürü, üniversite seçiminde ailesinden ayrılma olanağı olmadığından küçük kardeşinin okul durumunu gözeterek farklı bir şehirde okumayı düşünmemiştir. Kendisi işe başladıktan sonra dahi ailesi, başka bir yere taşınma isteklerine rağmen, böyle bir hizmetin var olmaması nedeniyle kalmışlardır. Oysaki bize deneyimlerini anlatan kişi, kendisini ekonomik olarak yeterli düzeyde görmektedir. Uygulanabilir ve sürdürülebilir bir kişisel asistanlık hizmetinin varlığının hem kendisi hem de ekonomik durumu ne olursa olsun farklı engelli kişiler için destekleyici ve bağımsız yaşamlarını mümkün kılacak potansiyelde olduğuna inanmaktadır. **Bağımsız yaşamın bütün hakların temelinde var olduğunuvrganulamakta ve bu nedenle, bağımsız yaşamın ve kişisel asistanlığın engelli haklarına yönelik çalışmalarda öncelik verilmesi gereken bir konu olduğuna inanmaktadır.**

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Engelli Kadın Derneği ve Avrupa Bağımsız Yaşam Ağı (ENİL) olarak yürütmekte olduğumuz PAKT Projesi kapsamında Türkiye’de bağımsız yaşama dair durum tespiti için yaptığımız tarama, anket ve mülakat çalışmaları sonucunda önemli noktalar ortaya çıkmıştır. Buna göre:

- Tüm diğer haklarla sıkı bağları olan bağımsız yaşam hakkının sadece politika yapımcılar değil hali hazırdaki engellilik alanında gerek sivil toplumda gerek hizmet sunumunda yer alan kişi ve kurumlarca da yeteri kadar önemsenip ele alınmadığı görülmektedir. Oysaki bağımsız yaşam hakkı, engelli bireylerin diğer tüm vatandaşlar gibi politikaların şekillenmesinde söz sahibi olan, toplum hayatına katkı sunan ve bir değer yaratabilen kişiler olabilmelerini sağlayabilecek bir güce sahiptir. Bağımsız yaşam hakkının tüm kesimlerce konuşulan bir hak olması için ana akımlaştırmanın hem devletin ilgili kurumlarının yapacağı kampanyalarla, hem de sivil toplum kuruluşlarının hak temelli bakış açısıyla güçlendirilerek sağlanabileceği düşünülmektedir.
- Ülkede bağımsız yaşam hakkını mümkün kılmaya yarayacak, sözleşme ve komitenin görüşlerine paralel olarak çeşitli politikalara dair açıklamalar/dokümanlar ortaya konulsa da pratikte engelli bireyler ve sivil toplumu endişelendiren, bu açıklamalara olan güveni kırıcı gelişmelerin yaşandığı gözlemlenmektedir. Bu anlamda tutarlı bir politika/uygulama süreci hem devlet hem sivil toplum hem de engelli bireyler açısından güven ortamı yaratma ve faydalı işbirliklerini doğurma potansiyeline sahiptir.
- Bağımsız yaşam hakkı ele alınırken, bu hakkın tüm engellileri kapsadığı göz ardı edilerek, özellikle zihinsel ve psikososyal engelli kişilerin belli karar ve işlemleri için

vasilik gibi uygulamalarla, onlara başka kişilerin görüşleri üzerinden seçim ve karar imkânı sağlandığı görülmektedir. Vasilik gibi uygulamalar ortadan kaldırılmadan Türkiye'de bağımsız yaşamdan söz edilemeyeceği açıktır.

- Engelli bireyler için sağlanan ekonomik yardımlar dair tüm desteklerin aile odaklı değil bireysellik çerçevesinde planlanması gerekmektedir. Bu kapsamda desteklere ilişkin hem yasal düzenlemelerde hem de uygulamalarda önemli değişikliklere gitmeye ihtiyaç vardır.
- Engellilik ve engellilik bağlamındaki hizmetlerin kriterlerin belirlenmesi için kullanılan sağlık raporu ve ölçütleri başta olmak üzere, engelli kişilere hizmet değerlendirmelerinin değiştirilmesi gerekmektedir. Saha çalışmamız göstermektedir ki, bireyselleşmiş ve ihtiyaca dayalı değerlendirme ve hizmet planlamaları, engellilerin bakım verilen edilgen kişiler olmaktan çıkıp kendi hayatları üzerinde seçim ve kontrolü sağlayan kimseler olabilmelerini ve topluma tam ve etkin dahil olabilmelerini sağlayabilecektir.
- Her türlü programın planlanmasında en önemli dayanaklardan biri olan doğru ve güncel veri meselesi bağımsız yaşama ilişkin savunuculuk ve politikalar için önemlidir. Türkiye'de güncel ve herkese açık veri toplama ve paylaşma uygulaması olmadığından hem politika yapımcıların planladıkları engellilik politikaları, hem de sivil toplumun ürettiği savunuculuk gerçek anlamıyla ihtiyaçlara ve sahaya uygun düşmemektedir. Bu nedenle yaş, cinsiyet, sosyoekonomik durum vb. tüm kriterleri de içerecek şekilde toplanacak ve açık veri halinde sunulacak verinin oluşturulması öncelikli bir ihtiyaçtır.
- Bağımsız yaşama dair çalışmalar, dünyadaki harekete paralel olarak ve bu hareketi takip ederek, ulusal ve uluslararası düzlemde farklı içerikte toplantılar, akademik çalışmalar, bu çalışmaları özendirici programlar ve farklı paydaşların kamu ile birlikte üreteceği görsel/basılı tanıtıcı/açıklayıcı yayınlarla arttırılmalıdır. Bu sayede gerek engelli bireylerin kendisi gerekse ilgili kurum ve kişilerin bağımsız yaşam hakkına ilişkin bilgi düzeyleri, buna paralel olarak da etkili savunu, politika ve uygulama faaliyetleri hayata geçecektir.
- **Bağımsız yaşammerkezi gibi yapılar engelli bireylerin güçlenmesi ve bağımsız yaşama ilişkin farklı uygulamalarla tanışabilmeleri için çok önemli işleve sahip mekanlardır. Türkiye'de hala bu kapsamda değerlendirilebilecek, bireyleri bağımsız yaşam bağlamında destekleyip güçlendirebilecek kurumlar mevcut değildir.** Kamunun farklı kaynaklarla desteklediği hak temelli çalışan sivil toplumun şekillendirdiği, insan hakkı perspektifiyle çalışan, dünyadaki güncel tartışma ve uygulamaları takip eden, bakım ve rehabilitasyon bağlamından uzak, engelli bireylerin seçim ve kontrol becerilerini destekleyici kuruluşlar Türkiye'de gerekli dönüşümü sağlamak üzere itici bir güce sahip olacaktır.
- Kişisel asistanlık sistemi, bağımsız yaşamın çok önemli bir aracı olmakla birlikte Türkiye'de uygulama alanları, çerçevesi ve işlevselliğinin ne olduğu bilinmemektedir. Bu yüzden hem bu sistemin engelli kişileri nasıl güçlendirdiği hem bakım temelli hizmet verenlerin nasıl daha işlevsel hizmet sunabileceği hem de engelli bireyler için ayrılan finansal kaynağın nasıl daha etkin kullanılabileceği konusundaki bilgi yoksunluğunu gidermek ve bu sayede bağımsız yaşam ve kişisel asistanlık bağlamında bir savunuculuk ve politika oluşturmak mümkün olabilecektir. Bu anlamda uzun vadeli

kamu-hak temelli sivil toplum işbirliğine ihtiyaç vardır. Kişisel asistanlık üstüne pilot bir uygulamanın tasarlanması ve hayata geçirilmesi bağımsız yaşam hakkının teminine dair ihtiyaçların ve uzun vadeli yol haritasının belirlenmesinde faydalı bir deneyimi ortaya koyacaktır.

- Kişisel asistanlığa ilişkin yapılabilecek çalışmalarla paralel olarak, engelli bireylerin kendi kimliklerine ve haklarına dair farkındalıklarının ve hayatları üzerinde kontrol ve seçime dair yetkinliklerinin artması için akran desteği ve kültürel dönüşümü sağlayacak platform ve mekanizmalar oluşturulmalı ve hayata geçirilmelidir.

KAYNAKÇA

Kitap, makaleler ve diğer yayınlar

- Aydemir-Döke, Deniz, “Yardım Edin Mikro Saldırıya Uğruyorum”, Son erişim tarihi: 11.10.2021, <https://eeeh.engelsizerisim.com/>
- EYHGM, Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *İstatistik bülteni* (Ocak-Temmuz 2021)
- Keller, R. M., & Galgay, C. E. (2010). Microaggressive experiences of people with disabilities. In D. W. Sue (Ed.), *Microaggressions and marginality: Manifestation, dynamics, and impact* (pp. 241–267). John Wiley & Sons Inc.
- UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD), *General comment No. 5 on living independently and being included in the community*, 27 Ekim 2017, CRPD/C/GC/5
- UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD), *Concluding observations on the initial report of Turkey*, 1 Ekim 2019, CRPD/C/TUR/CO/1
- Sözcü, “Özel gereksinimli çocuklar İBB’ye emanet” (23 Eylül 2021), 1. <https://www.sozcu.com.tr/2021/qudem/ozel-gereksinimli-cocuklar-ibbye-emanet-6666139/>
- Zarb, Gerry (2013, Nisan), *Why We Need a Legal Right to Independent Living*, Keynote paper presented at European Congress on Independent Living, Arona, Tenerife. Erişim adresi: <https://disability-studies.leeds.ac.uk/library/author/zarb.gerry/>

Mevzuat (Uluslararası Sözleşmeler, Kanunlar, Yönetmelikler)

- Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm>
- 298 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunun Yürürlükten Kaldırılmış Hükümleri: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/5.4.298.pdf>
- 2022 Sayılı 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Gücsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2022.pdf>
- 2827 Sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2827.pdf>
- 2828 Sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2828.pdf>

- 5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun:
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5378.pdf>
- 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu (TMK):
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf>

İnternet Kaynaklar

- RUSİHAK Faaliyetler:
https://4carma.com/sites/default/files/annual_report/RUS%C4%B0HAK%20FAAL%C4%B0YETLER.pdf
- Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Eylem Planı:
https://insanhaklarieylemplani.adalet.gov.tr/resimler/%C4%B0nsan_Haklar%C4%B1_Eylem_Plan%C4%B1_ve_Uygulama_Takvimi.pdf

